ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»
Навчально-науковий інститут психології та соціальних наук

Кафедра психології

ВПЛИВ СТИЛІВ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ НА ПОВЕДІНКУ ДИТИНИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня

БАКАЛАВР

за спеціальністю 053 Психологія

МІГУНОВОЇ ІРИНИ ВОЛОДИМИРІВНИ

Кваліфікаційна робота
допущена до захисту
Зав. кафедри_____
«04» травня 2026 р.

Науковий керівник:
Шопша М.М.,
кандидат психологічних наук,
доцент
Рецензент:
Комар Т.В.,
доктор психологічних наук,
професор

КИЇВ – 2026

Реєстрація

номер	дата, підпис лаборанта кафедри

Рекомендовано до захисту

М.М. Шопша

підпис наукового керівника	ініціали, прізвище наукового керівника

Результат захисту

оцінка	дата захисту

Голова ЕК

Н.В. Волинець

підпис	ініціали, прізвище

Члени ЕК

С.А. Палій

підпис	ініціали, прізвище

В.Б. Синякова

підпис	ініціали, прізвище

О.Л. Туриніна

підпис	ініціали, прізвище

Секретар ЕК

Д.В. Бур’ян

підпис	ініціали, прізвище

ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»
Навчально-науковий інститут психології та соціальних наук

Кафедра психології

спеціальність *Психологія*
курс IV*(бакалаврат)*

ЗАВДАННЯ
на кваліфікаційну роботу бакалавра
Мігунової Ірини Володимирівни

1. Тема роботи: **Вплив стилів батьківського виховання на поведінку дитини.**
2. Цільова установка: загальноосвітні заклади освіти м. Києва; вихідні дані: матеріали виробничої та переддипломної практики, навчальні посібники, монографії, методичні вказівки, ресурси інтернету, періодичні видання з теми дослідження.
3. Перелік графічного матеріалу 5 табл., 3 рис.
4. Консультанти по роботі (із зазначенням розділів):

Розділ	**Консультант (Прізвище, ініціали)**	**Підпис, дата**	
		Завдання видав	**Завдання прийняв**
Розділ 1	Шопша М.М.		
Розділ 2	Шопша М.М.		

5. Зміст роботи:

Вступ

Розділ 1. Теоретичні основи вивчення впливу стилів батьківського виховання на поведінку дитини.

Розділ 2. Емпіричне дослідження впливу стилів батьківського виховання на поведінку дитини.

Висновок

Список використаних джерел

Додатки

Календарний план виконання роботи

№ п/п	Етапи виконання роботи	Термін виконання	
		За планом	**Фактичний**
1.	Вибір теми і призначення наукового керівника кваліфікаційної роботи бакалавра.	червень 2025	червень 2025
2.	Затвердження теми кваліфікаційної роботи бакалавра.	липень 2025	липень 2025
3.	Отримання завдання на проведення наукового дослідження та підготовка календарного плану виконання кваліфікаційної роботи бакалавра, затвердження його керівником.	серпень 2025	серпень 2025
4.	Збір та узагальнення матеріалу за темою роботи.	жовтень 2025	жовтень 2025
5.	Підготовка першого (чорнового) варіанту роботи і подання його на перевірку науковому керівнику.	грудень 2025	грудень 2025
6.	Доопрацювання тексту роботи з врахуванням зауважень наукового керівника, збагачення роботи додатковими дослідженнями, що проводилися під час виробничої та переддипломної практики, і подання її на повторне читання.	січень-березень 2026	січень-березень 2026
7.	Подання кваліфікаційної роботи бакалавра на реєстрацію на кафедру, рецензування та написання відгуку науковим керівником.	квітень 2026	квітень 2026
8.	Підготовка до захисту кваліфікаційної роботи бакалавра на засіданні Екзаменаційної комісії.	травень 2026	травень 2026
9.	Захист виконаної кваліфікаційної роботи.	червень 2026	червень 2026

Дата видачі завдання _____

Науковий керівник _____ (Шопша М.М.)

Завдання прийняв(ла)
до виконання
здобувач(ка) _____ (Мігунова І.В.)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 82 с., 5 табл., 3 рис., 76 джерел, 4 додатки.

Об'єкт дослідження: процес формування поведінки дитини в умовах сімейного виховання.

Предмет дослідження: вплив стилів батьківського виховання на поведінкові особливості дитини.

Мета: дослідити вплив різних стилів батьківського виховання на поведінку дитини.

Методи дослідження:

- теоретичні: аналіз літератури з проблеми дослідження, узагальнення, порівняння, систематизація;

- емпіричні: спостереження, бесіда, тестування (методика діагностики рівня шкільної тривожності (Філіпс), тест «Будинок, Дерево, Людина» - для тестування дітей; методика діагностики батьківського ставлення (автори А. Варга, В. Столін), тест на самооцінку самоконтролю в спілкуванні (М. Снайдер) - для тестування батьків).

СТИЛІ ВИХОВАННЯ, БАТЬКІВСЬКИЙ ВПЛИВ, ПОВЕДІНКА ДИТИНИ, СІМЕЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ, ПСИХОЛОГІЧНИЙ РОЗВИТОК

PARENTING STYLES, PARENTAL INFLUENCE, CHILD BEHAVIOR, FAMILY ENVIRONMENT, PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT

ЗМІСТ

ВСТУП……7

РОЗДІЛ І ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ СТИЛІВ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ НА ПОВЕДІНКУ ДИТИНИ……10

1.1 Стан дослідження проблеми стилів батьківського виховання у сучасній психології……..…10

1.2 Психологічна характеристика основних стилів батьківського виховання та їх вплив на розвиток особистості дитини……15

1.3 Поведінкові особливості дітей залежно від стилю батьківського виховання……..…21

Висновки до першого розділу……...27

РОЗДІЛ ІІ ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТИЛІВ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ НА ПОВЕДІНКУ ДИТИНИ……30

2.1 Методика дослідження та характеристика вибірки……..30

2.2 Результати дослідження та їх інтерпретація……..36

2.3 Психокорекційні рекомендації щодо оптимізації стилів батьківського виховання……...45

Висновки до другого розділу……51

ВИСНОВОК……..55

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……57

ДОДАТКИ……65

ВСТУП

Актуальність проблеми. У сучасних соціокультурних умовах особливого значення набуває проблема формування поведінки дитини, що значною мірою детермінується особливостями сімейного виховання. Родина виступає первинним середовищем соціалізації, у якому закладаються основи особистісного розвитку, формуються моральні орієнтації, емоційна сфера та моделі поведінки дитини. В умовах динамічних суспільних змін, зростання психоемоційного навантаження, нестабільності та трансформації традиційних сімейних цінностей зростає актуальність дослідження впливу стилів батьківського виховання на поведінкові прояви дітей.

Різні стилі виховання – авторитарний, демократичний, ліберальний – по-різному впливають на формування особистості дитини, визначаючи рівень її самостійності, відповідальності, тривожності, агресивності та соціальної адаптованості. Невідповідність стилю виховання віковим та індивідуально-психологічним особливостям дитини може призводити до виникнення поведінкових порушень, труднощів у навчанні та міжособистісній взаємодії.

У зв’язку з цим вивчення закономірностей впливу батьківського виховання на поведінку дитини є важливим як у теоретичному, так і в практичному аспектах, оскільки дозволяє розробляти ефективні психолого-педагогічні рекомендації для гармонійного розвитку особистості.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю поглибленого аналізу впливу різних стилів батьківського виховання на формування поведінки дитини з метою попередження дезадаптивних проявів та забезпечення її повноцінного розвитку.

Стан вивчення проблеми. Проблема батьківського виховання та його впливу на розвиток особистості дитини знайшла відображення у працях вітчизняних і зарубіжних науковців. Значний внесок у дослідження стилів виховання здійснили Д. Баумрінд, М. Айнсворт, Дж. Боулбі, які розглядали типи батьківської поведінки та їхній вплив на емоційний розвиток дитини. У вітчизняній психології питання сімейного виховання досліджували І. Бех, Л.

Божович, Г. Костюк, С. Максименко, В. Сухомлинський, які підкреслювали роль сім'ї як провідного чинника формування особистості. Особливості взаємодії батьків і дітей, вплив стилів виховання на поведінкові реакції та соціалізацію висвітлювали також О. Захаров, А. Співаковська, Е. Ейдеміллер, В. Юстицкіс. Незважаючи на значну кількість наукових праць, проблема впливу стилів батьківського виховання на поведінку дітей у сучасних умовах потребує подальшого уточнення та емпіричного дослідження.

Об'єкт дослідження: процес формування поведінки дитини в умовах сімейного виховання.

Предмет дослідження: вплив стилів батьківського виховання на поведінкові особливості дитини.

Мета дослідження: дослідити вплив різних стилів батьківського виховання на поведінку дитини.

Для виконання поставленої мети було визначено наступні ***завдання*:**

1) проаналізувати наукові підходи до вивчення стилів батьківського виховання та їх психологічної сутності;

2) охарактеризувати основні типи стилів виховання та їх вплив на розвиток особистості дитини;

3) дослідити поведінкові особливості дітей залежно від домінуючого стилю батьківського виховання;

4) визначити взаємозв'язок між стилями виховання та рівнем соціально-психологічної адаптації дитини.

Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс **методів дослідження:**

– *теоретичні*: аналіз наукової літератури, порівняння, узагальнення та систематизація;

– *емпіричні*: спостереження, бесіда, психодіагностичні методики (методика діагностики рівня шкільної тривожності (Філіпс), тест «Будинок, Дерево, Людина» - для тестування дітей; методика діагностики батьківського

ставлення (автори А. Варга, В. Столін), тест на самооцінку самоконтролю в спілкуванні (М. Снайдер) - для тестування батьків).

База дослідження: емпіричне дослідження проведено на базі загальноосвітніх закладів освіти м. Києва. У вибірку увійшли 30 дітей молодшого шкільного віку обох статей та їхні батьки (60 осіб).

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні наукових уявлень про роль стилів батьківського виховання у формуванні поведінки дитини, уточненні психологічних механізмів впливу сімейного середовища на розвиток особистості, а також у систематизації сучасних підходів до аналізу сімейного виховання.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів для розробки рекомендацій батькам та педагогам щодо оптимізації стилю виховання, профілактики поведінкових порушень у дітей та створення сприятливих умов для їх гармонійного розвитку.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, переліку посилань та додатків. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 82 сторінки, із яких 56 сторінок основного тексту. Перелік посилань складається із 76 найменувань. Робота містить 4 додатки.

РОЗДІЛ І
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ СТИЛІВ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ НА ПОВЕДІНКУ ДИТИНИ

1.1 Стан дослідження проблеми стилів батьківського виховання у сучасній психології

У сучасній психологічній науці проблема стилів батьківського виховання посідає одне з центральних місць у контексті дослідження становлення особистості дитини, оскільки саме сімейне середовище виступає первинним соціальним інститутом, у межах якого відбувається формування базових психологічних структур, поведінкових стратегій та емоційно-ціннісних орієнтацій. Здійснено аналіз наукових підходів до вивчення стилів батьківського виховання, що дозволяє констатувати наявність широкого спектра теоретичних концепцій, які розкривають сутність цього феномена як складного, багаторівневого психологічного утворення, зумовленого взаємодією індивідуальних, соціальних і культурних чинників. Проблема сімейного виховання розглядається у працях вітчизняних і зарубіжних науковців як ключовий фактор формування особистості дитини, її самооцінки, поведінки та соціальної адаптації. На думку І. Д. Беха, особистість формується в умовах духовно насиченого середовища, де значну роль відіграють взаємини між батьками та дитиною, які визначають характер морального становлення та внутрішню структуру цінностей [6]. Такий підхід акцентує увагу на гуманістичному аспекті виховання, де стиль взаємодії виступає визначальним чинником розвитку самосвідомості.

У наукових дослідженнях також підкреслюється, що стилі батьківського виховання безпосередньо пов’язані з формуванням самооцінки дитини. На думку О. О. Васильєвої, самооцінка формується під впливом соціального оточення, і передусім – сім’ї, яка задає первинні стандарти оцінювання

власного «Я» [11]. У цьому контексті стиль виховання визначає рівень прийняття дитини, ступінь підтримки або критичності, що безпосередньо впливає на формування позитивного або негативного самоставлення. Особливу увагу у сучасних дослідженнях приділено взаємозв'язку стилів виховання та поведінкових проявів дітей. На думку В. М. Мельника, тип батьківського ставлення є одним із ключових факторів, що визначають особливості поведінки підлітків, зокрема рівень агресивності, тривожності та соціальної адаптованості [45]. Це свідчить про те, що виховні стратегії батьків мають довготривалий вплив на поведінкову сферу особистості.

У дослідженнях підліткового віку акцентується увага на значенні сімейного середовища як детермінанти психічного розвитку. На думку М. В. Голоти, особистість підлітка формується у складній системі соціальних взаємодій, серед яких провідну роль відіграє сім'я як джерело емоційної підтримки та нормативних орієнтирів [14]. У цьому аспекті стиль виховання виступає механізмом передачі соціального досвіду та моделей поведінки. Водночас у сучасній психології розглядається питання впливу стилів виховання на розвиток самоставлення особистості. На думку М. Й. Боришевського, самосвідомість формується у процесі взаємодії з соціальним середовищем, де значущу роль відіграють батьки як перші агенти соціалізації [8]. Саме через батьківські установки та стиль спілкування дитина формує уявлення про себе, свої можливості та місце у світі.

Дослідження соціально-психологічних чинників формування самооцінки також підтверджують значущість стилів виховання. На думку Ю. І. Лазуркевич, розвиток самооцінки підлітка залежить від характеру взаємодії з батьками, рівня емоційної підтримки та ступеня автономії, яку надають дорослі [34]. Таким чином, демократичні стилі виховання сприяють формуванню адекватної самооцінки, тоді як авторитарні або гіперопікуючі – можуть призводити до її деформації. У працях сучасних дослідників також підкреслюється роль соціального середовища у формуванні поведінкових моделей. На думку А. В. Жука, психологічний клімат, у якому зростає дитина,

визначає рівень її впевненості, соціальної активності та здатності до взаємодії з іншими [23]. У цьому контексті стиль виховання виступає складовою загального соціально-психологічного середовища.

Особливого значення набуває проблема асоціальної поведінки як наслідку неефективних стилів виховання. На думку І. Бахновської, асоціальна поведінка часто є результатом дисгармонійних сімейних відносин, де відсутня підтримка, розуміння та емоційна близькість між батьками та дитиною [2]. Це свідчить про необхідність оптимізації виховних практик у сучасному суспільстві. У дослідженнях психологічних особливостей підлітків також відзначається значення індивідуальних відмінностей у сприйнятті батьківського впливу. На думку І. В. Грицишин, формування самооцінки підлітка пов'язане з відчуттям компетентності, самодостатності та контролю, які значною мірою залежать від стилю виховання [16]. Це підкреслює важливість підтримувального та стимулюючого підходу у вихованні.

У контексті сучасних соціальних змін особливу увагу приділено впливу нових умов розвитку, зокрема дистанційного навчання та соціальних трансформацій. На думку О. І. Бондарчук, зміни у освітньому середовищі впливають на психологічну безпеку дитини, що, у свою чергу, актуалізує роль сім'ї як стабілізуючого фактору [7]. У цьому аспекті стиль виховання набуває ще більшої значущості. Важливим напрямом сучасних досліджень є вивчення емоційної сфери дитини у контексті сімейного виховання. На думку Я. М. Раєвської, особливості емоційного розвитку підлітків значною мірою залежать від характеру сімейних відносин, зокрема рівня емоційної підтримки та стабільності [56]. Це свідчить про тісний зв'язок між стилем виховання та емоційним благополуччям дитини.

Сучасні дослідження також акцентують увагу на взаємозв'язку стилів виховання та соціалізації дитини. На думку Т. Л. Литвинової, самооцінка підлітка виступає важливим чинником його соціалізації, а її формування значною мірою залежить від типу сімейного виховання [37]. Це дозволяє стверджувати, що стилі виховання визначають не лише внутрішні

характеристики особистості, але й її здатність до ефективної взаємодії у соціальному середовищі. Важливим аспектом сучасних досліджень є також вивчення зв'язку між стилями виховання та рівнем домагань особистості. На думку С. М. Дмитрієвої, розвиток самооцінки та рівня домагань старшокласників перебуває у тісному взаємозв'язку з умовами сімейного виховання, які визначають рівень впевненості у власних можливостях та прагнення до досягнення успіху [19]. Таким чином, підтримувальний стиль виховання сприяє формуванню адекватного рівня домагань, тоді як жорсткі або байдужі підходи можуть призводити до його зниження або завищення.

У працях сучасних дослідників також підкреслюється роль батьківського впливу у формуванні емоційної стабільності дитини. На думку Н. І. Малиновської, формування самооцінки підлітка тісно пов'язане з емоційним кліматом у сім'ї, який визначає рівень тривожності, впевненості та психологічного комфорту [41]. Це свідчить про те, що емоційно сприятливе середовище є необхідною умовою гармонійного розвитку особистості. Окрему увагу у сучасних дослідженнях приділено проблемі самоповаги як важливого компонента особистісного розвитку. На думку О. А. Малихіної, самоповага формується у процесі взаємодії особистості з соціальним середовищем, де значну роль відіграють батьки як джерело підтримки та оцінювання [42]. Зазначено, що стиль виховання визначає рівень внутрішньої впевненості дитини та її здатність до самореалізації.

У межах сучасної психології також досліджується вплив стилів виховання на формування соціальних очікувань особистості. На думку І. С. Поповича, самооцінка виступає стрижневим компонентом соціальних очікувань, які формуються під впливом значущого соціального оточення, передусім сім'ї [55]. Це дозволяє зробити висновок про те, що батьківські установки визначають не лише актуальну поведінку дитини, але й її майбутні життєві стратегії. У сучасних дослідженнях також розглядається вплив стилів виховання на розвиток мотиваційної сфери особистості. На думку І. А. Захарової, самооцінка підлітка має безпосередній зв'язок з мотивацією до

навчання, яка формується під впливом сімейного середовища [24]. Встановлено, що підтримувальний стиль виховання сприяє формуванню внутрішньої мотивації, тоді як авторитарний – орієнтує дитину на зовнішні оцінки та схвалення.

Особливого значення набуває проблема впливу стилів виховання на поведінкові відхилення. На думку У. Б. Михайлишина, самооцінка виступає важливим фактором формування конфліктної поведінки підлітків, яка, у свою чергу, залежить від характеру сімейних взаємин [46]. Це свідчить про те, що неадекватні стилі виховання можуть спричиняти розвиток дезадаптивних форм поведінки. У дослідженнях також підкреслюється значення соціально-психологічного статусу дитини у групі, який формується під впливом сімейного виховання. На думку Ю. В. Козерук, самооцінка є важливим фактором становлення особистості, що визначає її позицію у соціальній ієрархії [29]. Таким чином, стиль виховання опосередковано впливає на соціальний статус дитини через формування її впевненості та комунікативних навичок.

Важливим напрямом сучасних досліджень є також вивчення впливу сімейного середовища на психологічне благополуччя особистості. На думку М. Селігмана, позитивне емоційне середовище сприяє формуванню відчуття щастя, задоволеності життям та психологічної стійкості [65]. У цьому контексті стиль батьківського виховання виступає одним із ключових чинників формування психологічного благополуччя дитини. У сучасній психології також активно досліджується роль саморегуляції у процесі особистісного розвитку. На думку Р. Райана та Е. Десі, саморегуляція є важливим механізмом розвитку особистості, який формується під впливом соціального середовища, зокрема сім'ї [61]. Це підкреслює значення підтримувального стилю виховання, який сприяє розвитку автономії та самостійності.

Таким чином, аналіз сучасних наукових підходів до проблеми стилів батьківського виховання дозволяє зробити висновок про їх визначальну роль

у формуванні особистості дитини. Встановлено, що стиль виховання впливає на розвиток самооцінки, самоповаги, мотиваційної та емоційної сфер, а також визначає поведінкові стратегії та рівень соціальної адаптації. Узагальнення результатів теоретичного аналізу дозволяє констатувати, що проблема стилів батьківського виховання є актуальною та багатовимірною, що потребує подальшого дослідження у контексті сучасних соціальних змін та трансформацій сімейних відносин.

1.2 Психологічна характеристика основних стилів батьківського виховання та їх вплив на розвиток особистості дитини

Розуміння психологічної сутності стилів батьківського виховання є одним із ключових напрямів сучасної психології розвитку особистості, оскільки саме сім’я виступає первинним середовищем соціалізації дитини, у межах якого формуються базові уявлення про себе, інших людей і світ загалом. У науковому дискурсі стиль батьківського виховання розглядається як відносно стійка система ставлень, установок і поведінкових стратегій батьків щодо дитини, що визначає характер взаємодії в сім’ї, емоційний клімат і специфіку впливу на особистісний розвиток дитини. Встановлено, що різні стилі виховання по-різному впливають на формування самооцінки, емоційної сфери, поведінкових моделей і соціальної адаптації дитини. На думку М. Й. Боришевського, сімейне виховання є визначальним чинником морального становлення особистості, оскільки саме в родині закладаються основи ціннісних орієнтацій, норм поведінки та соціальної відповідальності [9]. У цьому контексті стиль виховання виступає не лише як сукупність виховних впливів, але й як система емоційних взаємин, що формує у дитини відчуття безпеки, прийняття або, навпаки, тривожності та невпевненості.

Аналіз наукових підходів дозволяє виокремити кілька основних стилів батьківського виховання, серед яких найчастіше розглядаються авторитарний, демократичний (авторитетний), ліберальний (поблажливий) та індиферентний

(байдужий). Кожен із цих стилів має свої специфічні психологічні характеристики та по-різному впливає на розвиток особистості дитини. Авторитарний стиль виховання характеризується високим рівнем контролю з боку батьків, жорсткою регламентацією поведінки дитини, домінуванням вимог і обмежень, а також недостатнім урахуванням її індивідуальних потреб і переживань. На думку І. Д. Беха, надмірна жорсткість і директивність у вихованні призводять до формування залежної, тривожної особистості або, навпаки, до розвитку протестної, агресивної поведінки [6]. У таких умовах дитина часто не має можливості для самостійного прийняття рішень, що негативно позначається на розвитку її автономії та відповідальності.

Психологічні дослідження свідчать, що авторитарний стиль сприяє формуванню заниженої самооцінки, високого рівня внутрішньої напруги та страху помилки. На думку Л. М. Ковальової, недостатня підтримка з боку батьків і орієнтація лише на досягнення результату без урахування емоційного стану дитини зумовлюють розвиток невпевненості та низького рівня самоприйняття [28]. Такі діти часто демонструють конформну поведінку або, навпаки, схильність до конфліктів і порушення соціальних норм.

Демократичний (авторитетний) стиль виховання, навпаки, поєднує високий рівень вимогливості з емоційною підтримкою та повагою до особистості дитини. Батьки, які дотримуються цього стилю, встановлюють чіткі правила, але водночас враховують думку дитини, сприяють розвитку її самостійності та ініціативності. На думку Т. М. Титаренко, гармонійне поєднання контролю та емоційної підтримки створює оптимальні умови для розвитку зрілої, відповідальної та психологічно стійкої особистості [72]. У межах демократичного стилю формується адекватна самооцінка, розвивається впевненість у власних можливостях і здатність до саморегуляції. На думку О. О. Васильєвої, позитивне ставлення батьків до дитини та підтримка її індивідуальності сприяють формуванню цілісного образу «Я» і високого рівня самоповаги [11]. Діти, виховані в умовах такого стилю, як правило,

демонструють високий рівень соціальної адаптації, комунікативної компетентності та емоційної стабільності.

Ліберальний (поблажливий) стиль виховання характеризується низьким рівнем контролю та вимогливості при високому рівні емоційної підтримки. Батьки, які дотримуються цього стилю, часто уникають встановлення чітких меж і правил, надаючи дитині надмірну свободу. На думку К. С. Балинець, відсутність чітких вимог і структурованості у вихованні може призводити до формування неадекватної самооцінки та труднощів у самоконтролі [1]. У таких умовах дитина не засвоює соціально прийнятних норм поведінки, що ускладнює її адаптацію в суспільстві. Встановлено, що діти, виховані в умовах ліберального стилю, можуть демонструвати імпульсивність, недостатню відповідальність і труднощі в досягненні довготривалих цілей. На думку О. В. Новікової, нестача контролю з боку батьків знижує рівень сформованості вольових якостей і здатності до саморегуляції [49]. Разом із тим, у таких дітей може зберігатися високий рівень емоційної відкритості та креативності, однак ці якості не завжди супроводжуються достатнім рівнем соціальної зрілості.

Індиферентний (байдужий) стиль виховання є найбільш несприятливим для розвитку особистості дитини, оскільки характеризується низьким рівнем як контролю, так і емоційної підтримки. У таких сім’ях батьки не приділяють належної уваги потребам дитини, що призводить до формування почуття покинутості, емоційної ізоляції та низької самооцінки. На думку Я. М. Раєвської, дефіцит емоційного контакту в сім’ї негативно впливає на емоційний розвиток дитини та сприяє формуванню дезадаптивних поведінкових стратегій [56]. У межах індиферентного стилю часто спостерігається підвищений ризик розвитку асоціальної поведінки, агресії та труднощів у встановленні міжособистісних контактів. На думку І. А. Бахновської, недостатня увага до виховання дитини з боку батьків сприяє формуванню девіантних форм поведінки та порушенню процесу соціалізації [2]. Такі діти можуть відчувати труднощі у формуванні довірливих стосунків, що негативно позначається на їхньому подальшому життєвому шляху.

Особливу увагу в сучасних дослідженнях приділено взаємозв'язку стилів виховання та формування самооцінки дитини. На думку В. М. Мельник, стиль батьківського виховання безпосередньо впливає на рівень і адекватність самооцінки підлітків, визначаючи їхнє ставлення до себе та власних можливостей [45]. Зокрема, демократичний стиль сприяє формуванню адекватної самооцінки, тоді як авторитарний і індиферентний стилі часто зумовлюють її заниження або нестабільність. Крім того, стиль виховання впливає на формування емоційного інтелекту, рівень тривожності та поведінкові реакції дитини. На думку Е. Л. Носенко, розвиток емоційної сфери значною мірою залежить від характеру взаємодії з батьками, зокрема від рівня емоційної підтримки та прийняття [50]. У сприятливому сімейному середовищі формуються здатність до емпатії, саморегуляції та конструктивного вирішення конфліктів.

Водночас у сучасних психологічних дослідженнях підкреслюється, що жоден стиль батьківського виховання не існує у «чистому» вигляді, оскільки реальна сімейна взаємодія характеризується варіативністю та поєднанням різних поведінкових стратегій батьків залежно від ситуації, віку дитини та соціального контексту. Зазначено, що ефективність того чи іншого стилю значною мірою визначається не лише рівнем контролю чи емоційної підтримки, а й узгодженістю виховних впливів, стабільністю вимог та послідовністю батьківської позиції. На думку О. М. Лаврентьєвої, саме системність і передбачуваність батьківської поведінки створюють для дитини відчуття психологічної безпеки, що є необхідною умовою її гармонійного розвитку [33]. У ситуаціях, коли батьківські вимоги є суперечливими або нестабільними, у дитини формується внутрішня невпевненість, підвищена тривожність та труднощі у прийнятті рішень. Це свідчить про те, що стиль виховання слід розглядати не лише як набір окремих характеристик, а як цілісну систему взаємодії, що має внутрішню логіку та структуру.

Окремого значення набуває питання впливу стилю виховання на формування самосвідомості та «Я-концепції» дитини. На думку С. О.

Ставицької, самосвідомість формується у процесі взаємодії з соціальним оточенням, а сім'я виступає первинним середовищем, у якому закладаються основи уявлень дитини про себе [69]. У межах позитивної, підтримувальної взаємодії формується цілісне, стабільне уявлення про власну цінність, тоді як у ситуації критичного або байдужого ставлення з боку батьків відбувається деформація образу «Я», що проявляється у невпевненості, внутрішніх конфліктах і зниженій самоповазі. На думку Л. Г. Сігаєвої, адекватна самооцінка формується в умовах поєднання реалістичних вимог і позитивного емоційного ставлення до дитини, що забезпечує баланс між прагненням до досягнень і внутрішньою впевненістю у власних силах [67]. У разі порушення цього балансу виникають крайнощі – або завищена, або занижена самооцінка, що негативно впливає на поведінку та соціальну адаптацію.

Важливим аспектом є також вплив стилю виховання на розвиток поведінкових стратегій дитини, зокрема її здатність до саморегуляції, контролю імпульсів і конструктивного вирішення конфліктів. На думку У. Б. Михайлишина, рівень сформованості поведінкових реакцій безпосередньо пов'язаний із характером батьківського впливу, зокрема з тим, чи надається дитині можливість самостійно вирішувати проблемні ситуації [46]. У сім'ях із демократичним стилем виховання діти частіше демонструють конструктивні способи поведінки, тоді як у випадку авторитарного або індиферентного стилю спостерігається підвищена агресивність або, навпаки, пасивність. На думку Т. Л. Литвинової, формування соціально прийнятної поведінки значною мірою залежить від того, які моделі взаємодії демонструють батьки у повсякденному житті [37]. Діти засвоюють не лише прямі виховні впливи, але й непрямі – через спостереження за поведінкою дорослих, що визначає важливість особистого прикладу у процесі виховання.

Крім того, стиль батьківського виховання впливає на розвиток мотиваційної сфери дитини, зокрема на формування прагнення досягнення успіху, рівень домагань і готовність до подолання труднощів. На думку С. М. Дмитрієвої, підтримка з боку батьків і визнання досягнень дитини сприяють

формуванню внутрішньої мотивації та орієнтації на саморозвиток [19]. У той же час надмірна критика або байдужість можуть призводити до зниження мотивації та уникнення складних завдань. Значну роль відіграє також вплив стилю виховання на емоційну сферу дитини, зокрема на рівень тривожності, емоційну стабільність і здатність до емпатії. На думку Я. М. Раєвської, дефіцит емоційної підтримки в сім'ї сприяє розвитку емоційної нестабільності та труднощів у регуляції власних переживань [57]. У свою чергу, теплі, довірливі стосунки між батьками і дитиною формують відчуття захищеності та сприяють розвитку емоційної зрілості.

На думку М. Селігмана, позитивний емоційний досвід у дитинстві є основою формування оптимістичного стилю мислення, що визначає здатність особистості долати життєві труднощі та зберігати психологічне благополуччя [65]. У цьому контексті демократичний стиль виховання створює найбільш сприятливі умови для розвитку психологічної стійкості та життєвої компетентності. Водночас необхідно враховувати, що вплив стилю виховання може модифікуватися під впливом зовнішніх соціальних факторів, зокрема освітнього середовища, однолітків, медіа та сучасних соціокультурних змін. На думку О. І. Бондарчук, сучасні умови, зокрема дистанційне навчання та цифровізація, трансформують характер сімейної взаємодії та вимагають нових підходів до виховання [7]. Це зумовлює необхідність адаптації батьківських стратегій до сучасних викликів і потреб дитини.

Таким чином, стилі батьківського виховання виступають складною багатовимірною системою впливів, що визначає основні напрями розвитку особистості дитини. Встановлено, що найбільш ефективним є такий стиль виховання, який забезпечує баланс між контролем і підтримкою, вимогливістю і прийняттям, що дозволяє сформувати гармонійну, соціально адаптовану та психологічно стійку особистість. Водночас недостатність уваги до індивідуальних особливостей дитини, суперечливість виховних впливів або емоційна холодність можуть призводити до деформацій у розвитку її

особистості, що проявляється у порушеннях поведінки, труднощах у міжособистісній взаємодії та зниженні рівня психологічного благополуччя.

1.3 Поведінкові особливості дітей залежно від стилю батьківського виховання

Поведінкові особливості дітей у значній мірі детермінуються стилем батьківського виховання, який виступає системоутворювальним фактором формування особистості, її ціннісно-смислової сфери, самооцінки, емоційної регуляції та соціальної поведінки. У сучасній психологічній науці стиль виховання розглядається як інтегративна характеристика взаємодії батьків і дитини, що включає систему вимог, рівень емоційної підтримки, ступінь контролю та особливості комунікації. Встановлено, що саме характер цієї взаємодії визначає не лише поточні поведінкові реакції дитини, але й довготривалі стратегії її соціального функціонування. На думку М. Й. Боришевського, сімейне виховання виступає фундаментальним середовищем морального та особистісного становлення, у якому закладаються основи саморегуляції та відповідальності [9]. У цьому контексті поведінкові особливості дітей безпосередньо відображають якість емоційного контакту з батьками, рівень прийняття та підтримки, а також характер дисциплінарних практик. Зазначено, що у сім’ях із гармонійним стилем виховання діти демонструють вищий рівень соціальної адаптованості, відкритості та впевненості у собі, тоді як у дисфункційних сімейних системах частіше спостерігаються прояви тривожності, агресії або соціальної ізоляції.

На думку І. Д. Бех, особистість формується у просторі духовного розвитку, де значну роль відіграє взаємодія з найближчим соціальним оточенням, насамперед родиною [6]. У межах цього підходу стиль виховання розглядається як механізм передачі соціальних норм і цінностей, що впливає на формування поведінкових моделей дитини. Зокрема, автор підкреслює, що надмірний контроль і авторитарність з боку батьків можуть призводити до

формування зовнішньої мотивації поведінки, коли дитина діє не з внутрішніх переконань, а під тиском вимог і санкцій.

Дослідження свідчать, що авторитарний стиль виховання, який характеризується високим рівнем контролю та низьким рівнем емоційної підтримки, формує у дітей підвищену тривожність, залежність від зовнішньої оцінки та схильність до підпорядкування або, навпаки, протестної поведінки. На думку С. Ф. Бессмертної, у таких умовах формується нестійке самоставлення, що проявляється у коливаннях самооцінки та труднощах у самоприйнятті [5]. Поведінка дітей у таких сім'ях часто характеризується або надмірною слухняністю, або агресивністю як формою компенсації внутрішнього напруження.

У свою чергу, демократичний стиль виховання, який поєднує вимогливість із підтримкою та повагою до особистості дитини, сприяє формуванню адекватної самооцінки, відповідальності та соціальної компетентності. На думку Л. М. Ковальової, саме в умовах партнерської взаємодії між батьками і дитиною забезпечується гармонійний розвиток особистості та її здатність до саморегуляції [28]. Діти, виховані у такому стилі, демонструють високий рівень самостійності, ініціативності та конструктивної поведінки у міжособистісних взаємодіях.

Особливу увагу слід приділити ліберальному (потурання) стилю виховання, який характеризується низьким рівнем контролю та високим рівнем емоційного прийняття. Хоча на перший погляд такий стиль створює сприятливі умови для розвитку свободи дитини, на практиці він часто призводить до формування імпульсивності, низького рівня самоконтролю та труднощів у дотриманні соціальних норм. На думку О. В. Васильєвої, недостатність чітких меж і вимог у вихованні негативно впливає на формування структури особистості та її здатність до відповідальної поведінки [11]. Важливим аспектом є також вплив сімейного клімату на формування поведінкових реакцій дитини. На думку А. В. Жук, соціально-психологічний клімат у сім'ї визначає рівень емоційної безпеки дитини та її готовність до

соціальної взаємодії [23]. У сім'ях із позитивним кліматом діти частіше демонструють кооперативну поведінку, емпатію та здатність до конструктивного вирішення конфліктів. Натомість у сім'ях із високим рівнем конфліктності спостерігаються агресивні або замкнені поведінкові стратегії. На думку Т. Л. Литвинової, самооцінка виступає ключовим психологічним механізмом, через який опосередковується вплив стилю виховання на поведінку підлітка [37]. Зазначено, що низька самооцінка, сформована в умовах критичного або байдужого ставлення батьків, зумовлює невпевненість у собі, уникання соціальних контактів або, навпаки, демонстративну поведінку як спосіб самоствердження.

Дослідження М. В. Мельник та О. В. Попової підтверджують, що стиль виховання безпосередньо корелює з рівнем самооцінки підлітків, що, у свою чергу, визначає їх поведінкові стратегії [45]. Встановлено, що у дітей із сімей із демократичним стилем виховання переважає адекватна самооцінка та конструктивна поведінка, тоді як у дітей із авторитарних або ліберальних сімей частіше спостерігаються девіантні прояви. На думку У. Б. Михайлишина, самооцінка є важливим фактором формування конфліктної поведінки підлітків [46]. У цьому контексті стиль виховання виступає опосередкованим чинником, що впливає на рівень агресивності, схильність до конфліктів та способи їх розв'язання. Діти, які зазнають жорсткого контролю або емоційного відторгнення, частіше демонструють агресивні реакції, тоді як у дітей із підтримувального середовища переважають конструктивні стратегії поведінки. На думку І. С. Поповича, самооцінка є стрижневим компонентом соціальних очікувань особистості, що визначає її поведінкові реакції у різних соціальних ситуаціях [55]. Відповідно, стиль виховання, який формує певний рівень самооцінки, впливає на те, як дитина сприймає себе та інших, а також на її здатність до ефективної соціальної взаємодії.

Особливого значення набуває вплив сучасних соціальних умов, зокрема дистанційного навчання та воєнного стану, на взаємодію батьків і дітей. На думку О. І. Бондарчук, зміни в освітньому середовищі підвищують роль сім'ї

як основного джерела психологічної підтримки, що безпосередньо впливає на поведінку дітей [7]. У таких умовах стиль виховання стає ще більш значущим фактором, який може або компенсувати негативні впливи середовища, або посилювати їх. На думку С. О. Ставицької, розвиток самосвідомості особистості тісно пов'язаний із соціальним досвідом, який формується у процесі взаємодії з батьками [69]. Відповідно, стиль виховання визначає не лише поведінкові прояви дитини, але й глибші психологічні структури, що лежать в основі її поведінки.

Важливим аспектом у контексті аналізу поведінкових особливостей дітей є врахування індивідуальних відмінностей у сприйнятті виховного впливу, що обумовлює варіативність поведінкових реакцій навіть за умов однакового стилю батьківського виховання. Зазначено, що діти з різними темпераментальними та особистісними характеристиками по-різному реагують на вимоги, обмеження та підтримку з боку батьків, що зумовлює формування специфічних моделей поведінки. На думку Т. М. Титаренко, особистість формується у процесі активної взаємодії з соціальним середовищем, де дитина виступає не пасивним об'єктом впливу, а активним суб'єктом власного розвитку [72]. У цьому контексті стиль виховання розглядається як умова, що або сприяє розкриттю внутрішнього потенціалу дитини, або обмежує його, що безпосередньо відображається у її поведінці.

Особливої уваги заслуговує проблема формування девіантної поведінки у дітей, яка часто пов'язана з дисгармонійними стилями виховання. На думку І. Бахновської, асоціальна поведінка особистості є наслідком порушення процесу соціалізації, що нерідко зумовлюється неадекватними виховними практиками в сім'ї [2]. У таких умовах дитина не засвоює соціально прийнятні норми поведінки, що проявляється у порушеннях дисципліни, агресії, схильності до ризикованої поведінки та труднощах у встановленні міжособистісних стосунків.

З іншого боку, надмірна опіка з боку батьків, яка часто поєднується з емоційною залежністю, також негативно впливає на поведінковий розвиток

дитини. Такий стиль виховання формує у дітей інфантильність, невпевненість у власних силах та залежність від зовнішньої підтримки. На думку А. В. Качинської, надмірна регуляція поведінки дитини з боку дорослих перешкоджає формуванню автономії та відповідальності [27]. У результаті дитина уникає прийняття рішень, демонструє пасивність або тривожність у нових ситуаціях.

Поведінкові прояви дітей значною мірою залежать і від рівня розвитку емоційної сфери, який формується під впливом стилю виховання. На думку Е. Л. Носенко та А. Г. Четверик-Бурчак, емоційний інтелект виступає важливим чинником ефективної поведінки та соціальної адаптації особистості [50]. У сім'ях, де підтримується емоційно теплий клімат і заохочується відкритість у вираженні почуттів, діти краще розпізнають власні емоції та емоції інших, що сприяє розвитку емпатії та конструктивної поведінки. Натомість у сім'ях із холодним або конфліктним стилем взаємодії спостерігається емоційна ригідність, що ускладнює соціальну адаптацію дитини. На думку Т. П. Малихіної, самоповага виступає важливим компонентом особистісної структури, що визначає поведінкові стратегії індивіда [42]. Встановлено, що діти з високим рівнем самоповаги, сформованим у сприятливих умовах виховання, демонструють впевненість у собі, ініціативність та здатність до конструктивної взаємодії. Водночас низький рівень самоповаги, що формується в умовах критики або байдужості з боку батьків, спричиняє замкнутість, уникнення соціальних контактів або агресивні форми поведінки як спосіб психологічного захисту.

Окремо слід розглянути вплив гендерних аспектів виховання на поведінкові особливості дітей. На думку О. Безушко, процес формування самооцінки та поведінкових моделей у підлітків має певні гендерні відмінності, які обумовлені як соціокультурними очікуваннями, так і особливостями батьківського ставлення [4]. Зазначено, що хлопці частіше демонструють зовнішньо спрямовані форми поведінки, зокрема агресивність або домінування, тоді як дівчата більш схильні до внутрішніх переживань,

тривожності та самокритики. Ці відмінності значною мірою підсилюються або, навпаки, згладжуються залежно від стилю виховання. На думку О. В. Полєваєвої, методи дослідження самооцінки дозволяють виявити зв'язок між виховними практиками та поведінковими проявами дітей [54]. Встановлено, що систематичне використання підтримувальних та розвивальних методів виховання сприяє формуванню адекватної поведінки, тоді як домінування каральних або ігноруючих стратегій призводить до дезадаптивних форм реагування.

Важливим є також вплив сімейної структури та умов соціалізації на поведінку дітей. На думку Я. М. Раєвської, особливості сімейної соціалізації визначають характер емоційних зв'язків та поведінкових стратегій дитини [57]. Зокрема, у неблагополучних сім'ях або сім'ях із порушеною структурою спостерігається підвищений рівень тривожності, нестабільність поведінки та труднощі у соціальній адаптації.

Дослідження свідчать, що стиль виховання також впливає на формування мотиваційної сфери дитини, що безпосередньо відображається у її поведінці. На думку І. А. Захарової, самооцінка підлітка тісно пов'язана з мотивацією до навчання та досягнення успіху [24]. У цьому контексті демократичний стиль виховання сприяє формуванню внутрішньої мотивації, тоді як авторитарний – орієнтації на зовнішнє схвалення або уникнення покарання. На думку М. Селігмана, позитивний емоційний досвід і підтримка з боку значущих дорослих є ключовими умовами формування психологічного благополуччя особистості [65]. У цьому контексті стиль виховання визначає не лише поведінкові прояви дитини, але й її загальний рівень життєвої задоволеності та психологічної стійкості.

Таким чином, подальший аналіз підтверджує, що поведінкові особливості дітей є результатом комплексного впливу стилю батьківського виховання, який визначає рівень самооцінки, емоційного розвитку, мотивації та соціальної адаптації. Встановлено, що найбільш сприятливим для формування конструктивної поведінки є демократичний стиль виховання,

який поєднує вимогливість із підтримкою, тоді як крайні форми – авторитарність або потурання – призводять до дезадаптивних поведінкових проявів.

Висновки до першого розділу

У першому розділі здійснено ґрунтовне теоретичне осмислення проблеми впливу стилів батьківського виховання на поведінку дитини, що дозволило комплексно розкрити сутність цього феномена як одного з ключових чинників формування особистості у дитячому віці. Описано наукові підходи до дослідження стилів батьківського виховання у сучасній психології, а саме: класичні концепції, що розглядають виховання як систему взаємодії між батьками та дитиною, сучасні інтегративні підходи, у межах яких стилі виховання аналізуються як багатовимірні конструкції, що включають емоційний, поведінковий і когнітивний компоненти, а також гуманістичні та системні підходи, які акцентують увагу на значенні сімейного середовища для гармонійного розвитку особистості.

Показано, що проблема стилів батьківського виховання є однією з центральних у психології розвитку, оскільки саме у процесі сімейної взаємодії формуються базові особистісні характеристики дитини, її ціннісні орієнтації, емоційна сфера та поведінкові стратегії. Обґрунтовано, що стилі виховання визначають не лише характер міжособистісних стосунків у сім'ї, а й рівень психологічного благополуччя дитини, її здатність до саморегуляції, адаптації та соціалізації. Встановлено, що різні стилі батьківського виховання по-різному впливають на формування самооцінки, рівня тривожності, агресивності та комунікативних навичок дитини.

Розглянуто основні стилі батьківського виховання, а саме: авторитарний, демократичний (авторитетний), ліберальний (поблажливий) та індиферентний (байдужий), що дозволило розкрити їх психологічну специфіку та особливості впливу на розвиток особистості дитини. Описано авторитарний стиль як такий, що характеризується високим рівнем контролю,

жорсткою регламентацією поведінки дитини та недостатньою емоційною підтримкою, що сприяє формуванню залежності, підвищеної тривожності або, навпаки, протестної поведінки. Водночас демократичний стиль визначено як найбільш сприятливий для розвитку особистості, оскільки він поєднує вимогливість із підтримкою, сприяє розвитку автономії, відповідальності та позитивної самооцінки дитини.

Окрему увагу приділено характеристиці ліберального стилю виховання, який передбачає мінімальний контроль та надмірну свободу для дитини, що часто призводить до труднощів у формуванні самодисципліни та відповідальності, а також індиферентного стилю, за якого спостерігається емоційна відстороненість батьків і низький рівень залученості у виховний процес, що негативно позначається на емоційному розвитку дитини та її здатності до побудови стабільних міжособистісних стосунків.

Показано, що кожен стиль батьківського виховання формує специфічний тип поведінки дитини, що проявляється у різних сферах її життєдіяльності. Зокрема, встановлено, що діти, виховані в умовах авторитарного стилю, часто демонструють або підвищену покірність і залежність, або агресивність та схильність до конфліктів; діти, які зростають у демократичному середовищі, характеризуються високим рівнем самостійності, емоційної стабільності та соціальної адаптованості; діти, виховані у ліберальних умовах, можуть проявляти імпульсивність, недостатній контроль поведінки та труднощі у дотриманні соціальних норм; тоді як індиферентний стиль сприяє формуванню почуття емоційної ізоляції, низької самооцінки та труднощів у встановленні довірливих стосунків.

Вказано, що вплив стилів батьківського виховання на поведінку дитини є опосередкованим через такі психологічні механізми, як ідентифікація, наслідування, інтеріоризація норм і цінностей, а також через особливості емоційної взаємодії у сім’ї. Обґрунтовано, що саме характер емоційного контакту між батьками та дитиною визначає глибину засвоєння соціальних

норм, рівень довіри до світу та здатність до побудови гармонійних стосунків у майбутньому.

Крім того, розкрито значення індивідуально-психологічних особливостей дитини у процесі сприйняття виховного впливу, що дозволило показати взаємозв'язок між стилем виховання та особистісними характеристиками дитини. Зазначено, що ефективність того чи іншого стилю залежить від вікових особливостей, темпераменту, рівня розвитку когнітивних процесів та соціального досвіду дитини, що свідчить про необхідність індивідуалізації виховного впливу.

Таким чином, у першому розділі сформовано цілісне уявлення про стилі батьківського виховання як складний психологічний феномен, що має визначальний вплив на формування поведінкових особливостей дитини, її особистісний розвиток та соціальну адаптацію, що створює науково-теоретичне підґрунтя для подальшого емпіричного дослідження зазначеної проблеми.

РОЗДІЛ ІІ
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТИЛІВ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ НА ПОВЕДІНКУ ДИТИНИ

2.1 Методика дослідження та характеристика вибірки

Організація емпіричного дослідження здійснена з урахуванням поставленої мети – виявлення особливостей впливу стилів батьківського виховання на поведінку дітей молодшого шкільного віку. Побудова дослідницького дизайну передбачала комплексне поєднання психодіагностичних методик, спрямованих як на вивчення емоційно-поведінкових характеристик дітей, так і на аналіз особливостей батьківського ставлення та комунікативних особливостей дорослих. Такий підхід забезпечує цілісне бачення досліджуваної проблеми та дозволяє врахувати взаємозв'язок між сімейним середовищем і поведінковими проявами дитини.

Емпіричне дослідження проведено на базі загальноосвітніх закладів освіти м. Києва, що забезпечує репрезентативність вибірки в умовах сучасного урбанізованого освітнього середовища. У дослідженні взяли участь 30 дітей молодшого шкільного віку обох статей, а також їхні батьки, що в сукупності становить 60 респондентів. До вибірки включено учнів початкової школи, які перебувають на етапі активного формування особистості, соціальних навичок та поведінкових стратегій, що робить їх особливо чутливими до впливу сімейного виховання. Водночас залучення батьків до дослідження дозволяє здійснити аналіз стилів виховання як ключового чинника впливу на дитину, а також оцінити їх комунікативні та регулятивні особливості.

Формування вибірки здійснено з урахуванням принципів добровільності участі, інформованої згоди та дотримання етичних норм проведення психологічного дослідження. Усі учасники дослідження поінформовані про його мету, умови проведення та забезпечення конфіденційності отриманих

результатів. Дослідження організовано в умовах, максимально наближених до природного освітнього середовища дітей, що сприяє отриманню достовірних та валідних даних.

З метою всебічного вивчення особливостей поведінки дітей та впливу на неї батьківського виховання застосовано чотири основні психодіагностичні методики, які послідовно розкривають різні аспекти досліджуваного феномену.

Першим етапом дослідження передбачено використання методики діагностики рівня шкільної тривожності Філіпса, яка дозволяє оцінити емоційний стан дитини в умовах навчальної діяльності. Дана методика спрямована на виявлення загального рівня тривожності, а також специфічних її проявів, пов’язаних із навчальним процесом, взаємодією з однокласниками та вчителями. Опитувальник включає 58 запитань, що охоплюють різні ситуації шкільного життя, які можуть викликати у дитини емоційне напруження, страх або невпевненість.

Процедура проведення методики передбачає індивідуальне або групове опитування дітей із використанням чітко структурованої інструкції, що орієнтує респондентів на щирість і спонтанність відповідей. Дітям пропонується оцінити кожне твердження за принципом «так» або «ні», що фіксується у вигляді відповідей «плюс» або «мінус». Такий формат забезпечує доступність виконання завдання для дітей молодшого шкільного віку та мінімізує вплив когнітивних труднощів на результати.

Змістовна структура методики дозволяє виділити вісім ключових факторів тривожності, серед яких загальна тривожність у школі, переживання соціального стресу, страх самовираження, страх перевірки знань, страх не відповідати очікуванням оточуючих, низька фізіологічна стійкість до стресу, а також проблеми у взаєминах з учителями. Кожен із цих факторів відображає певний аспект емоційного функціонування дитини в шкільному середовищі та дозволяє здійснити детальний аналіз її психологічного стану.

Особливістю методики є непрямий характер оцінювання тривожності, що здійснюється через аналіз розбіжностей між відповідями дитини та ключем тесту. Такий підхід дозволяє уникнути соціально бажаних відповідей та забезпечує більш об’єктивну діагностику емоційного стану. У межах дослідження дана методика використовується як інструмент виявлення емоційного фону поведінки дітей, що є важливим показником їх адаптації до навчального середовища та міжособистісної взаємодії.

Другим інструментом дослідження виступає проективна методика «Будинок – Дерево – Людина», яка застосовується для глибинного аналізу особистісних особливостей дитини, її емоційного стану, уявлень про себе та навколишній світ. Дана методика належить до проективних технік, що дозволяють дослідити несвідомі аспекти психіки через символічне відображення внутрішнього світу у малюнку.

Процедура проведення передбачає виконання дитиною малюнка на задану тему без жорстких обмежень щодо стилю, розміру чи композиції. Такий підхід сприяє вільному самовираженню та знижує рівень тривожності під час виконання завдання. Дослідження здійснюється з урахуванням не лише кінцевого результату, але й процесу малювання, включаючи темп роботи, паузи, емоційні реакції та коментарі дитини.

Аналіз малюнків здійснюється за кількома напрямами, серед яких загальна композиція, пропорції, розташування об’єктів, деталізація та символічне значення окремих елементів. Зображення будинку інтерпретується як відображення уявлень дитини про сім’ю та відчуття безпеки, дерево – як символ життєвої енергії та внутрішнього стану, а людина – як проекція «Я-образу» дитини та її соціальної ідентичності.

Особлива увага приділяється емоційному забарвленню малюнка, характеру ліній, наявності або відсутності окремих елементів, що дозволяє виявити ознаки тривожності, агресивності, замкненості або, навпаки, відкритості та впевненості. Додатковим етапом є післятестове опитування, яке

спрямоване на уточнення значення зображених об’єктів та поглиблення інтерпретації результатів.

Застосування даної методики забезпечує отримання якісної інформації про внутрішній світ дитини, її емоційні переживання та особливості сприйняття сімейних взаємин, що є важливим у контексті дослідження впливу стилів батьківського виховання.

Подальший етап дослідження спрямований на вивчення особливостей батьківського ставлення як ключового чинника формування поведінки дитини. З цією метою застосовано методику діагностики батьківського ставлення, розроблену А. Варгою та В. Століним, яка дозволяє комплексно оцінити емоційно-ціннісне, когнітивне та поведінкове ставлення батьків до власної дитини. Даний психодіагностичний інструмент базується на розумінні батьківського ставлення як цілісної системи, що включає почуття, установки, очікування та способи взаємодії з дитиною, які проявляються у повсякденному спілкуванні та виховній практиці.

Методика представлена у формі стандартизованого опитувальника, що містить 61 твердження, кожне з яких відображає певний аспект взаємодії батьків з дитиною. Респондентам пропонується оцінити кожне твердження шляхом вибору відповіді «так» або «ні», що забезпечує простоту процедури та знижує вплив суб’єктивних труднощів при виконанні. Формат відповідей дозволяє отримати чіткі кількісні показники за кожною шкалою, що надалі підлягають інтерпретації.

Структурно методика включає п’ять основних шкал, кожна з яких відображає специфічний тип батьківського ставлення. Перша шкала – «прийняття – відторгнення» – характеризує загальний емоційний фон ставлення до дитини. Вона дозволяє визначити, наскільки батьки приймають індивідуальність дитини, проявляють до неї теплоту, підтримку та довіру, або ж, навпаки, демонструють негативне ставлення, роздратування, недовіру та критичність. Високі показники за цією шкалою свідчать про позитивне емоційне прийняття, тоді як низькі – про тенденції до відторгнення.

Друга шкала – «кооперація» – відображає рівень співпраці між батьками та дитиною, ступінь залученості дорослих у життя дитини, їх готовність підтримувати її ініціативу та враховувати її думку. Вона характеризує соціально бажаний тип взаємодії, за якого батьки виступають партнерами дитини, сприяють її самостійності та розвитку. Високі показники за цією шкалою свідчать про гармонійні взаємини та підтримку індивідуальності дитини.

Третя шкала – «симбіоз» – дозволяє оцінити ступінь психологічної дистанції між батьками та дитиною. Вона відображає тенденцію до надмірної емоційної близькості, що проявляється у прагненні батьків контролювати всі аспекти життя дитини, обмежувати її автономію та самостійність. Високі показники за цією шкалою можуть свідчити про гіперопіку, що ускладнює процес формування незалежності дитини та її здатності до саморегуляції.

Четверта шкала – «авторитарна гіперсоціалізація» – характеризує рівень контролю та вимогливості з боку батьків. Вона відображає тенденцію до жорсткого регулювання поведінки дитини, нав’язування власних норм і правил, орієнтацію на дисципліну та підпорядкування. Високі показники за цією шкалою свідчать про домінування авторитарного стилю виховання, що може призводити до формування у дитини підвищеної тривожності, залежності або протестної поведінки.

П’ята шкала – «ставлення до невдач дитини» – відображає особливості сприйняття батьками успіхів і невдач дитини. Вона дозволяє визначити, чи схильні батьки підтримувати дитину у складних ситуаціях, чи, навпаки, акцентують увагу на її недоліках, знижують її самооцінку та обмежують можливості для розвитку. Високі показники можуть свідчити про тенденцію до інфантилізації дитини та недооцінки її потенціалу.

Методика передбачає чітко регламентовану процедуру обробки результатів, що включає підрахунок балів за кожною шкалою з урахуванням прямого та зворотного кодування відповідей. Це дозволяє отримати диференційований профіль батьківського ставлення та визначити домінуючий

стиль виховання. У контексті даного дослідження методика використовується як основний інструмент аналізу сімейного виховання, що дозволяє встановити зв’язок між особливостями батьківської поведінки та поведінковими проявами дітей.

Завершальним компонентом дослідження виступає тест на самооцінку самоконтролю в спілкуванні, розроблений М. Снайдером, який спрямований на вивчення особливостей комунікативної поведінки батьків. Дана методика дозволяє оцінити рівень гнучкості поведінки у соціальних ситуаціях, здатність до саморегуляції та адаптації до вимог міжособистісної взаємодії. Методика представлена у вигляді опитувальника, що містить 10 тверджень, які описують різні аспекти поведінки у спілкуванні. Респондентам пропонується оцінити кожне твердження як таке, що відповідає або не відповідає їх поведінці, використовуючи позначення «+» або «–». Простота формулювань та невеликий обсяг опитувальника забезпечують швидкість проведення та мінімізують втомлюваність респондентів.

Ключовим показником методики є рівень самоконтролю у спілкуванні, який визначається на основі сумарного балу. Високий рівень самоконтролю характеризується здатністю до гнучкої зміни поведінки залежно від ситуації, умінням адаптуватися до соціальних очікувань та ефективно регулювати власні емоційні прояви. Низький рівень, навпаки, свідчить про сталість поведінки, прямолінійність та меншу орієнтацію на соціальний контекст.

У контексті дослідження дана методика дозволяє оцінити комунікативні ресурси батьків, які безпосередньо впливають на стиль взаємодії з дитиною. Рівень самоконтролю у спілкуванні визначає здатність батьків адекватно реагувати на поведінку дитини, регулювати власні емоції та будувати конструктивні взаємини. Це, у свою чергу, виступає важливим фактором формування поведінкових стратегій дитини та її соціальної адаптації.

Отже, застосований комплекс психодіагностичних методик забезпечує всебічне вивчення досліджуваної проблеми, дозволяє поєднати кількісний та

якісний аналіз, а також створює підґрунтя для подальшої інтерпретації взаємозв'язків між стилями батьківського виховання та поведінкою дитини.

2.2 Результати дослідження та їх інтерпретація

У ході дослідження рівня шкільної тривожності серед дітей молодшого шкільного віку виявлено суттєву диференціацію показників, що свідчить про неоднорідність емоційного стану досліджуваної вибірки. Узагальнення отриманих даних дозволило визначити три основні рівні тривожності – низький, середній та високий, які відображають ступінь емоційного напруження дітей у навчальному середовищі. Проведений аналіз показав, що 26,7 % дітей характеризуються низьким рівнем шкільної тривожності. Для цієї групи притаманна емоційна стабільність, впевненість у власних силах, позитивне ставлення до навчальної діяльності та адекватне сприйняття вимог шкільного середовища. Такі діти демонструють достатній рівень адаптації до навчального процесу, не відчувають значного страху перед перевіркою знань, відкрито взаємодіють із однокласниками та вчителями, що свідчить про сприятливий емоційний фон їх розвитку. Низький рівень тривожності, як правило, пов'язаний із підтримувальним стилем виховання, у якому батьки створюють атмосферу довіри, прийняття та емоційної безпеки.

Середній рівень шкільної тривожності виявлено у 43,3 % дітей. Для цієї категорії характерне помірне емоційне напруження, яке проявляється у ситуаціях оцінювання знань, відповідей біля дошки або взаємодії з однолітками. Діти цієї групи загалом адаптовані до навчального середовища, однак у них періодично виникають сумніви у власних можливостях, підвищена чутливість до оцінки з боку вчителя та однокласників. Такий рівень тривожності можна вважати умовно нормативним, оскільки він виконує функцію мобілізації та стимулює навчальну активність. Водночас його наявність може бути пов'язана з певною непослідовністю у батьківських вимогах або помірним рівнем контролю з боку дорослих (рис. 2.1).

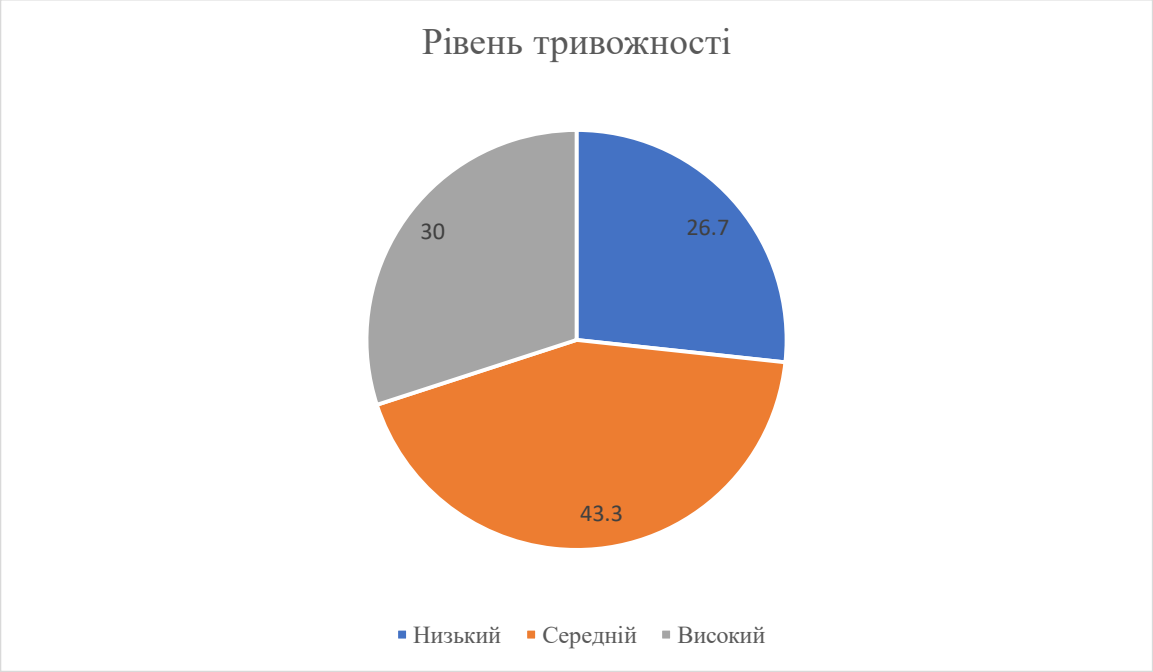


Рис. 2.1 Розподіл рівнів шкільної тривожності серед дітей (у %)

Високий рівень шкільної тривожності зафіксовано у 30,0 % дітей, що є досить значним показником. Для цієї групи характерні виражені емоційні переживання, пов’язані з навчальним процесом, страх помилок, уникнення ситуацій самовираження, а також підвищена залежність від оцінки оточуючих. Діти з високим рівнем тривожності часто демонструють невпевненість, знижену самооцінку, труднощі у встановленні соціальних контактів, а також психосоматичні прояви, такі як тремтіння, прискорене серцебиття або відчуття страху перед відповідями. Високий рівень тривожності пов’язується з авторитарним або гіперопікуючим стилем виховання, що обмежує самостійність дитини та формує залежність від зовнішнього контролю.

Більш детальний аналіз за факторами тривожності дозволив встановити, що найбільш вираженими у вибірці є страх перевірки знань (56,7 % дітей мають показники вище середнього), страх не відповідати очікуванням оточуючих (53,3 %) та переживання соціального стресу (50,0 %). Це свідчить про значний вплив соціально-оцінювальних ситуацій на емоційний стан дітей та їх поведінку. Водночас найменш вираженими виявилися показники низької

фізіологічної опірності стресу (36,7 %), що може свідчити про відносно збережені адаптаційні ресурси організму.

Отримані результати дозволяють стверджувати, що шкільна тривожність виступає важливим індикатором психологічного благополуччя дитини та безпосередньо пов'язана з особливостями її сімейного виховання, характером взаємодії з батьками та стилем їхнього впливу. Поглиблений аналіз результатів проективної методики «Будинок – Дерево – Людина» дозволив отримати комплексну характеристику емоційного стану дітей, особливостей їхнього внутрішнього світу, уявлень про сім'ю, рівня соціальної адаптації та поведінкових тенденцій. На відміну від попередньої методики, дана техніка забезпечує доступ до неусвідомлюваних аспектів психіки, що дозволяє виявити приховані переживання, тривожні тенденції, особливості самооцінки та характер взаємодії з навколишнім середовищем.

У процесі аналізу малюнків встановлено, що у 33,3 % дітей зображення мають ознаки емоційної стабільності та позитивного сприйняття навколишнього світу. Такі малюнки характеризуються гармонійною композицією, достатньою деталізацією, чіткими контурами та пропорційністю об'єктів. Будинок у більшості випадків зображено як цілісний, охайний і «живий», із наявністю вікон, дверей, іноді додаткових елементів, що символізують відкритість та безпеку. Дерево у цих дітей має розвинену крону, міцний стовбур, наявність листя, що свідчить про життєву енергію, внутрішню рівновагу та відчуття стабільності. Зображення людини у повний зріст, із пропорційними частинами тіла, деталізацією обличчя та одягу, вказує на сформоване уявлення про себе, адекватну самооцінку та позитивне ставлення до власної особистості. Такі результати пов'язуються з емоційно сприятливим сімейним середовищем, у якому дитина відчуває підтримку, прийняття та психологічну безпеку. Водночас у 40,0 % дітей виявлено малюнки, що відображають помірний рівень емоційної напруженості та внутрішніх суперечностей. Для цієї групи характерні окремі дисгармонійні елементи, зокрема нерівномірність ліній, недостатня деталізація або, навпаки, надмірна

зосередженість на окремих деталях. Будинок іноді зображується без деяких структурних елементів, зокрема без вікон або з непропорційно малими дверима, що може свідчити про труднощі у встановленні контактів або певну замкненість. Дерево часто має обмежену крону або слабо виражене коріння, що інтерпретується як недостатня впевненість у собі або відчуття нестабільності. Зображення людини може бути схематичним, із мінімальною кількістю деталей, що вказує на певні труднощі у самовираженні або недостатню сформованість «Я-образу». Такі особливості пов'язуються з умовами виховання, у яких присутній помірний контроль, непослідовність вимог або недостатній рівень емоційної підтримки.

Особливої уваги заслуговують результати 26,7 % дітей, у яких зафіксовано виражені ознаки емоційного напруження, тривожності та внутрішнього дискомфорту. Малюнки цієї групи характеризуються порушенням композиції, наявністю різких або переривчастих ліній, спотворенням пропорцій, а також відсутністю важливих елементів. Будинок часто зображується як закритий, без вікон або дверей, іноді із надмірно товстими стінами чи символами захисту, що свідчить про відчуття небезпеки, замкненість або дефіцит емоційного тепла у сім'ї. У деяких випадках будинок розміщується на периферії аркуша, що інтерпретується як почуття відчуженості або ізоляції.

Дерево у таких дітей часто має ознаки деформації – відсутність листя, зламані гілки, слабкий або нестійкий стовбур. Це може свідчити про зниження життєвого тонусу, переживання стресу або емоційного виснаження. У ряді випадків відсутність коріння або їх умовне зображення вказує на слабке відчуття опори та нестабільність у внутрішньому світі дитини. Зображення людини часто є спрощеним або деформованим, із відсутністю обличчя чи окремих частин тіла, що свідчить про труднощі у самоідентифікації, занижену самооцінку або внутрішню тривожність.

Додатковий аналіз процесу виконання малюнків показав, що діти з ознаками емоційного напруження витрачали більше часу на виконання завдання, робили

часті виправлення, демонстрували невпевненість та емоційну напруженість у процесі роботи. У їхніх коментарях простежувалася підвищена чутливість до оцінки та страх зробити помилку, що узгоджується з результатами попередньої методики. Виявлені особливості малюнків свідчать про те, що емоційний стан дитини та її поведінкові прояви значною мірою відображають характер сімейних взаємин. Зокрема, ознаки тривожності, замкненості або агресивності пов'язані з домінуванням авторитарного або суперечливого стилю виховання, тоді як гармонійні та деталізовані малюнки відповідають демократичному стилю взаємодії у сім'ї (рис. 2.2).



Рис. 2.2 Розподіл емоційних станів дітей за результатами методики «Будинок – Дерево – Людина» (у %)

Результати проективної методики підтверджують наявність значної частки дітей із ознаками емоційного напруження та внутрішнього дискомфорту, що пов'язано з особливостями сімейного виховання та характером взаємодії з батьками, що узгоджується з показниками шкільної тривожності та свідчить про системний вплив сімейного середовища на формування поведінки дитини.

Аналіз результатів дослідження батьківського ставлення дозволив виявити особливості емоційно-ціннісного та поведінкового компонентів взаємодії батьків із дітьми, що виступають ключовими чинниками формування поведінкових проявів дитини. Узагальнення отриманих даних здійснено за п’ятьма шкалами методики, що відображають різні типи батьківського ставлення та дозволяють визначити домінуючі виховні тенденції у досліджуваній вибірці.

За шкалою «прийняття – відторгнення» встановлено, що 36,7 % батьків демонструють високий рівень емоційного прийняття дитини. Для цієї групи характерне позитивне ставлення до дитини, повага до її індивідуальності, підтримка її інтересів і прагнень. Такі батьки проявляють емоційну відкритість, довіру та готовність до співпраці, що створює сприятливі умови для розвитку дитини. Водночас у 40,0 % батьків виявлено середній рівень прийняття, що свідчить про наявність загалом позитивного ставлення, однак із певними проявами критичності або непослідовності у взаємодії. У 23,3 % батьків зафіксовано ознаки емоційного відторгнення, що проявляється у підвищеній вимогливості, невдоволенні поведінкою дитини, зниженому рівні довіри та недостатній емоційній підтримці. Такий тип ставлення формує у дитини почуття невпевненості та підвищену тривожність.

Аналіз шкали «кооперація» показав, що 33,3 % батьків характеризуються високим рівнем співпраці з дитиною, що проявляється у зацікавленості її життям, підтримці ініціативи та готовності до партнерської взаємодії. У 43,3 % батьків встановлено середній рівень кооперації, що свідчить про часткову залученість у життя дитини, однак із недостатньою системністю та послідовністю. Низький рівень кооперації зафіксовано у 23,4 % батьків, що проявляється у формальному характері взаємодії, недостатній увазі до потреб дитини та обмеженій емоційній включеності.

За шкалою «симбіоз» виявлено, що 30,0 % батьків демонструють високий рівень психологічної злитості з дитиною. Це проявляється у надмірній опіці, прагненні контролювати всі аспекти життя дитини,

обмеженні її самостійності. Такий тип взаємодії формує залежність дитини від батьків та ускладнює розвиток автономності. У 46,7 % батьків визначено середній рівень симбіотичних тенденцій, що вказує на збалансоване поєднання турботи та надання певної свободи. Низький рівень симбіозу виявлено у 23,3 % батьків, що може свідчити про дистанційованість у взаєминах (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Розподіл показників батьківського ставлення за шкалами (у %)

Шкала	Високий (%)	Середній (%)	Низький (%)
Прийняття – відторгнення	36,7 %	40,0 %	23,3 %
Кооперація	33,3 %	43,3 %	23,4 %
Симбіоз	30,0 %	46,7 %	23,3 %
Авторитарна гіперсоціалізація	40,0 %	36,7 %	23,3 %
Ставлення до невдач дитини	33,3 %	43,3 %	23,4 %

Результати за шкалою «авторитарна гіперсоціалізація» показали, що 40,0 % батьків дотримуються високого рівня контролю та вимогливості у вихованні. Для них характерне домінування дисциплінарних підходів, орієнтація на безумовне підпорядкування та жорстке регулювання поведінки дитини. У 36,7 % батьків встановлено середній рівень контролю, що передбачає поєднання вимогливості з певною гнучкістю. Низький рівень авторитарності зафіксовано у 23,3 % батьків, що може свідчити про більш демократичний стиль виховання.

За шкалою «ставлення до невдач дитини» встановлено, що 33,3 % батьків схильні до негативної інтерпретації труднощів дитини, що проявляється у зниженні оцінки її можливостей, акцентуванні уваги на помилках та невдачах. У 43,3 % батьків зафіксовано середній рівень даного показника, що свідчить про відносно адекватне сприйняття успіхів і невдач дитини. У 23,4 % батьків виявлено позитивне ставлення до труднощів дитини,

що проявляється у підтримці, стимулюванні розвитку та формуванні впевненості.

Загальний аналіз результатів свідчить про домінування змішаного стилю батьківського виховання, у якому поєднуються елементи демократичного, авторитарного та гіперопікуючого підходів. Виявлені особливості батьківського ставлення безпосередньо пов'язані з емоційним станом дітей, зокрема з рівнем їх тривожності, що підтверджує взаємозв'язок між сімейним середовищем і поведінковими проявами дитини.

Отримані результати свідчать про переважання змішаного стилю виховання з вираженими елементами контролю та гіперопіки, що пов'язано з підвищеним рівнем тривожності дітей та особливостями їх поведінки.

Дослідження рівня самоконтролю у спілкуванні серед батьків дозволило визначити особливості їх комунікативної поведінки, що виступає важливим фактором формування стилю виховання та взаємодії з дитиною. Узагальнення результатів здійснено за трьома рівнями – низький, середній та високий самоконтроль. Встановлено, що 30,0 % батьків характеризуються низьким рівнем самоконтролю у спілкуванні. Для цієї групи притаманна стабільність поведінки, прямолінійність, недостатня гнучкість у взаємодії, що може ускладнювати процес адаптації до різних ситуацій спілкування. Такі батьки менш схильні враховувати емоційний стан дитини, що може призводити до конфліктів та непорозумінь.

Середній рівень самоконтролю виявлено у 46,7 % батьків. Для них характерне поєднання щирості та здатності до часткової регуляції поведінки залежно від ситуації. Вони здатні адаптуватися до умов спілкування, однак не завжди повною мірою контролюють власні емоційні реакції. Такий рівень забезпечує відносно стабільну взаємодію з дитиною, проте може супроводжуватися ситуативними труднощами.

Високий рівень самоконтролю встановлено у 23,3 % батьків. Для цієї категорії характерна висока гнучкість поведінки, здатність до регуляції емоцій, орієнтація на соціальні очікування та ефективна адаптація до різних

комунікативних ситуацій. Такі батьки здатні будувати конструктивну взаємодію з дитиною, враховувати її потреби та емоційний стан, що сприяє формуванню сприятливого психологічного клімату в сім'ї.

Отримані результати свідчать про те, що значна частина батьків має недостатньо високий рівень комунікативного самоконтролю, що може впливати на характер взаємодії з дитиною та формування її поведінкових реакцій. Зокрема, низький рівень самоконтролю поєднується з більш жорсткими або непослідовними стилями виховання, що підвищує рівень тривожності у дітей (рис. 2.3).

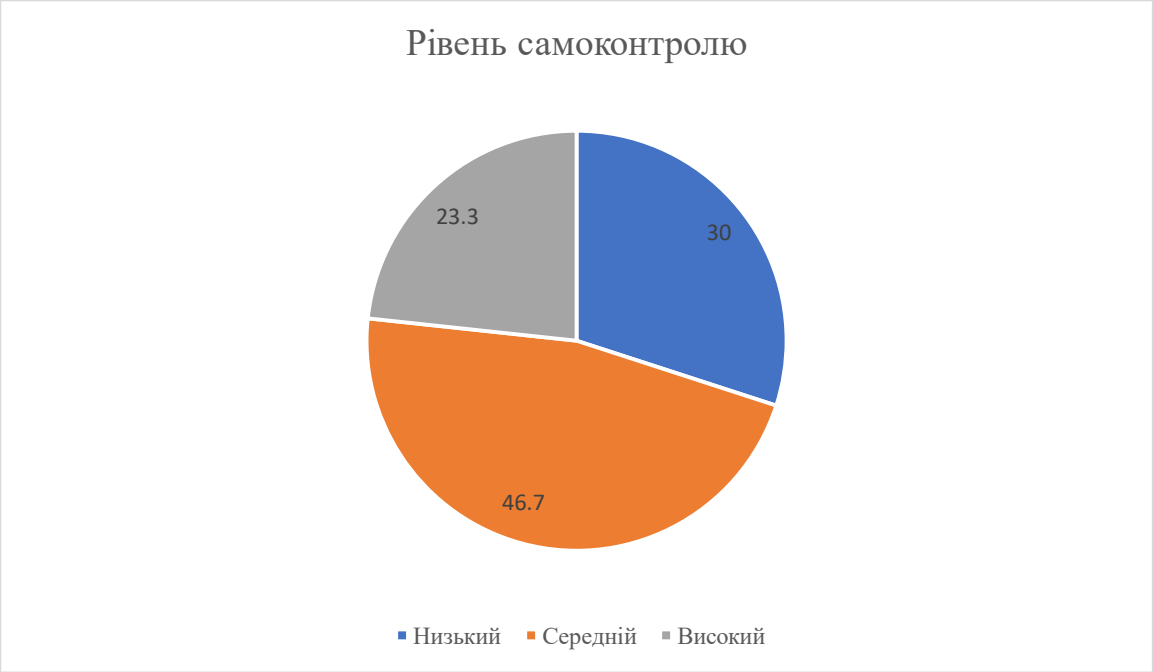


Рис. 2.3 Розподіл рівнів самоконтролю у спілкуванні серед батьків (у %)

Встановлено переважання середнього рівня самоконтролю у спілкуванні серед батьків, що зумовлює відносно стабільну, але не завжди гнучку взаємодію з дитиною, що впливає на формування її поведінкових особливостей.

Комплексний аналіз результатів дослідження свідчить про наявність чіткого взаємозв'язку між стилями батьківського виховання, рівнем комунікативного самоконтролю батьків та емоційно-поведінковими

характеристиками дітей. Виявлено, що підвищений рівень тривожності та емоційної напруженості у дітей поєднується з авторитарними та гіперопікуючими тенденціями у вихованні, а також із недостатнім рівнем гнучкості у спілкуванні з боку батьків. Натомість сприятливі емоційні показники дітей пов’язані з прийняттям, кооперацією та підтримкою з боку дорослих. Отримані результати підтверджують визначальну роль сімейного середовища у формуванні поведінки дитини та обґрунтовують необхідність оптимізації стилів батьківського виховання.

2.3 Психокорекційні рекомендації щодо оптимізації стилів батьківського виховання

Оптимізація стилів батьківського виховання розглядається як складний і багаторівневий процес психологічного впливу, спрямований на гармонізацію взаємодії між батьками та дитиною, формування сприятливого емоційного клімату в родині, а також розвиток адаптивних поведінкових стратегій у дітей. У межах проведеного теоретичного узагальнення здійснено систематизацію основних напрямів психокорекційної роботи, які орієнтовані на зміну неефективних моделей виховання та формування більш продуктивних способів батьківської поведінки.

У процесі розробки рекомендацій враховано, що стиль батьківського виховання визначає не лише характер взаємодії в родині, але й впливає на емоційний стан дитини, рівень її саморегуляції, сформованість самооцінки, соціальну адаптацію та здатність до конструктивної поведінки. Встановлено, що оптимізація виховного стилю має ґрунтуватися на принципах індивідуалізації, системності, поступовості та емоційної підтримки.

Першочерговим напрямом психокорекційної роботи визначено підвищення психологічної компетентності батьків. Зроблено акцент на необхідності формування у батьків усвідомлення власного стилю виховання, розуміння його наслідків для розвитку дитини, а також здатності до рефлексії

власної поведінки. У цьому контексті запропоновано впровадження просвітницьких програм, спрямованих на ознайомлення батьків із психологічними особливостями дитячого віку, механізмами формування поведінки та роллю емоційного контакту у процесі виховання.

Особливу увагу приділено розвитку навичок ефективної комунікації між батьками та дітьми. Проведено аналіз, який показує, що саме дефіцит конструктивного спілкування часто зумовлює формування конфліктних взаємин і девіантних форм поведінки у дітей. У зв'язку з цим запропоновано формування таких комунікативних умінь, як активне слухання, емпатійне реагування, використання «Я-повідомлень», уникнення критики та знецінення.

Таблиця 2.2

Основні напрями психокорекційної роботи з батьками

Напрям	Зміст роботи	Очікуваний ефект
Психологічна просвіта	Інформування про стилі виховання та їх наслідки	Усвідомлення власної поведінки
Розвиток комунікації	Формування навичок ефективного спілкування	Зниження конфліктності
Емоційна регуляція	Навчання контролю емоційних реакцій	Підвищення емоційної стабільності
Формування батьківських установок	Зміна неефективних переконань	Гармонізація виховного впливу

Наступним важливим компонентом психокорекційної програми визначено розвиток емоційної компетентності батьків. Проведено обґрунтування того, що здатність дорослого розпізнавати власні емоції та емоції дитини, а також адекватно на них реагувати, є ключовою умовою формування безпечного психологічного середовища. У межах цього напряму запропоновано вправи, спрямовані на розвиток емоційної усвідомленості, саморегуляції та емпатії. Важливим аспектом оптимізації стилю виховання визначено зміну деструктивних поведінкових патернів. Зроблено акцент на необхідності поступового переходу від авторитарних або надмірно ліберальних моделей виховання до демократичного стилю, який поєднує вимогливість із підтримкою та прийняттям. Запропоновано використання

методів позитивного підкріплення, чіткого визначення правил і меж, а також узгодження вимог між усіма членами родини. У контексті психокорекційної роботи також розглянуто необхідність формування адекватних батьківських очікувань щодо дитини. Встановлено, що завищені або занижені вимоги можуть призводити до формування тривожності, невпевненості або протестної поведінки. У зв'язку з цим запропоновано орієнтацію на реальні можливості дитини, підтримку її індивідуальності та розвиток автономії (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Рекомендовані стратегії оптимізації стилю виховання

Стратегія	Характеристика	Практичне застосування
Демократичний стиль	Поєднання контролю та підтримки	Обговорення правил із дитиною
Позитивне підкріплення	Заохочення бажаної поведінки	Похвала, підтримка
Емоційна підтримка	Прийняття та розуміння дитини	Спільні розмови, увага
Чіткі межі	Визначення правил поведінки	Стабільність вимог

Окремим напрямом психокорекційної програми визначено роботу з сімейною системою в цілому. Проведено аналіз, який показує, що стиль виховання формується не лише індивідуальними особливостями батьків, але й характером взаємин між ними, рівнем сімейної згуртованості та наявністю конфліктів. У цьому контексті запропоновано проведення сімейних консультацій, спрямованих на узгодження виховних підходів, зниження напруженості у взаєминах та формування єдиної виховної позиції.

Значна увага приділяється розвитку у батьків навичок саморефлексії. Зроблено висновок, що здатність аналізувати власну поведінку, усвідомлювати її причини та наслідки сприяє більш гнучкому та адаптивному стилю виховання. У межах цього напряму запропоновано використання щоденників самоспостереження, обговорення типових ситуацій та аналізу власних реакцій (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Етапи реалізації психокорекційної програми

Етап	Зміст	Методи
Діагностичний	Визначення стилю виховання	Анкетування, бесіда
Просвітницький	Надання знань	Лекції, тренінги
Корекційний	Зміна поведінки	Практичні вправи
Закріплювальний	Формування навичок	Самостійна практика

У процесі розробки рекомендацій також враховано необхідність індивідуального підходу до кожної родини. Встановлено, що ефективність психокорекційної роботи значною мірою залежить від урахування вікових особливостей дитини, соціального контексту та рівня готовності батьків до змін. У зв’язку з цим запропоновано гнучку структуру програми, яка дозволяє адаптувати її до конкретних умов. Зроблено акцент на важливості формування у батьків навичок підтримки автономії дитини. Визначено, що надмірний контроль або, навпаки, повна відсутність регуляції можуть негативно впливати на розвиток самостійності. У межах цього напряму запропоновано поступове розширення зони відповідальності дитини, заохочення ініціативи та розвиток навичок прийняття рішень.

Таблиця 2.5

Типові помилки батьків та шляхи їх корекції

Помилка	Наслідки	Рекомендації
Надмірний контроль	Залежність, тривожність	Надання свободи вибору
Емоційна холодність	Дефіцит довіри	Розвиток емоційного контакту
Непослідовність	Порушення дисципліни	Чіткість правил
Критика	Зниження самооцінки	Позитивна підтримка

Таким чином, запропонована система психокорекційних рекомендацій спрямована на комплексне вдосконалення стилів батьківського виховання через поєднання просвітницьких, корекційних та розвивальних заходів. Вона передбачає активне залучення батьків до процесу змін, формування у них нових моделей поведінки та створення умов для гармонійного розвитку особистості дитини.

Продовження розробки психокорекційних рекомендацій щодо оптимізації стилів батьківського виховання передбачає деталізацію змісту корекційної програми, а також розкриття її практичної реалізації через систему цілеспрямованих впливів, спрямованих на зміну неадаптивних форм батьківської поведінки. У межах цього підходу зроблено акцент на поєднанні когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів, що забезпечує цілісність психокорекційного процесу та його ефективність.

У структурі програми визначено окремий блок, спрямований на корекцію когнітивних установок батьків, які лежать в основі їхнього стилю виховання. Встановлено, що неефективні виховні стратегії часто зумовлені наявністю стереотипних переконань, таких як необхідність жорсткого контролю, недовіра до самостійності дитини або переконання у її нездатності до відповідальної поведінки. У зв’язку з цим запропоновано проведення спеціальних занять, спрямованих на усвідомлення та переосмислення таких переконань, формування більш гнучких і конструктивних когнітивних схем.
Особливе значення у програмі надається розвитку емоційно-регулятивної сфери батьків. Проведено обґрунтування того, що емоційна нестабільність дорослого, підвищена дратівливість або імпульсивність безпосередньо впливають на характер взаємодії з дитиною та можуть провокувати конфліктні ситуації. У цьому контексті запропоновано впровадження вправ, спрямованих на розвиток навичок самоконтролю, зниження рівня емоційного напруження та формування здатності до конструктивного реагування на складні поведінкові прояви дитини.

Значна увага приділяється формуванню у батьків здатності до емпатійного розуміння дитини. Визначено, що саме емпатія виступає базовим механізмом побудови довірливих взаємин, що забезпечує ефективність виховного впливу. У межах програми запропоновано використання рольових вправ, моделювання типових ситуацій взаємодії, а також аналіз емоційних станів дитини з метою формування більш глибокого її розуміння. Важливим елементом психокорекційної роботи визначено формування конструктивних

поведінкових стратегій. Зроблено акцент на необхідності навчання батьків альтернативним способам реагування на небажану поведінку дитини, що не передбачають використання покарань, агресії або ігнорування. Запропоновано використання методів позитивної дисципліни, що базуються на повазі до особистості дитини, чіткості вимог та послідовності у їх реалізації.

У межах програми також розглянуто необхідність розвитку у батьків навичок організації спільної діяльності з дитиною. Встановлено, що залучення дитини до спільної активності сприяє зміцненню емоційного контакту, формуванню довіри та розвитку соціальних навичок. У зв'язку з цим запропоновано рекомендації щодо організації спільного дозвілля, виконання домашніх завдань, а також участі у спільних творчих або ігрових заходах. Окремим блоком програми визначено формування у батьків навичок підтримки позитивної самооцінки дитини. Проведено аналіз, який показує, що стиль виховання безпосередньо впливає на формування у дитини уявлення про себе, власні можливості та цінність. У цьому контексті запропоновано використання вербальної підтримки, визнання досягнень дитини, а також створення ситуацій успіху, що сприяють розвитку впевненості у собі.

У процесі реалізації психокорекційної програми значну роль відіграє послідовність і системність впливу. Зроблено акцент на тому, що одноразові заходи не забезпечують стійкого ефекту, тому запропоновано поетапну організацію роботи, яка передбачає поступове ускладнення завдань та закріплення сформованих навичок у повсякденному житті. Особливу увагу приділено формуванню у батьків здатності до гнучкого реагування на поведінку дитини. Визначено, що жорстка фіксація на певних виховних стратегіях може обмежувати можливості адаптації до змінних умов. У зв'язку з цим запропоновано розвиток варіативності поведінки, здатності враховувати індивідуальні особливості дитини та ситуаційний контекст.

Важливим аспектом психокорекційної роботи є також профілактика емоційного вигорання батьків. Проведено обґрунтування того, що перевтома, хронічний стрес і відсутність ресурсів можуть знижувати ефективність

виховного впливу та сприяти формуванню неадаптивних стилів взаємодії. У цьому контексті запропоновано рекомендації щодо самопідтримки, організації відпочинку, а також залучення соціальної підтримки.

У межах програми також розглянуто значення соціального оточення родини. Встановлено, що вплив освітнього середовища, соціальних норм і культурних особливостей може модифікувати стиль батьківського виховання. У зв'язку з цим запропоновано врахування цих чинників у процесі психокорекційної роботи, а також взаємодію з педагогами та іншими спеціалістами.

Зроблено акцент на необхідності оцінювання ефективності психокорекційної програми. Запропоновано використання якісних показників, таких як зміни у характері взаємодії, зниження рівня конфліктності, підвищення емоційної близькості, а також формування більш адаптивних поведінкових стратегій у дитини. Такий підхід дозволяє здійснювати корекцію програми та забезпечувати її відповідність потребам родини.

Таким чином, запропонована психокорекційна програма оптимізації стилів батьківського виховання характеризується комплексністю, системністю та орієнтацією на особистісний розвиток як батьків, так і дитини. Вона передбачає інтеграцію різних напрямів впливу – когнітивного, емоційного та поведінкового, що забезпечує її ефективність у формуванні гармонійних сімейних взаємин та сприяє розвитку особистості дитини.

Висновки до другого розділу

У другому розділі проведено комплексне емпіричне дослідження серед дітей молодшого шкільного віку та їхніх батьків, за допомогою валідних психодіагностичних методик визначено особливості емоційного стану дітей, рівень їх шкільної тривожності, специфіку внутрішніх переживань, а також характер батьківського ставлення і рівень комунікативного самоконтролю дорослих. Отримані результати дозволили здійснити цілісний аналіз

взаємозв’язків між сімейним вихованням і поведінковими проявами дитини, що забезпечило наукове обґрунтування подальших психокорекційних заходів. Визначено, що рівень шкільної тривожності у досліджуваній вибірці має виражену диференціацію, що свідчить про неоднорідність емоційного стану дітей. Зокрема, встановлено, що 26,7 % дітей характеризуються низьким рівнем тривожності, що відображає їхню емоційну стабільність, впевненість у власних силах та позитивне ставлення до навчальної діяльності. Водночас 43,3 % дітей демонструють середній рівень тривожності, який супроводжується помірним емоційним напруженням у ситуаціях оцінювання та соціальної взаємодії, а 30,0 % дітей мають високий рівень тривожності, що проявляється у страху помилок, невпевненості, залежності від зовнішньої оцінки та труднощах у соціальній адаптації. Додатково визначено, що найбільш вираженими факторами тривожності виступають страх перевірки знань (56,7 %), страх не відповідати очікуванням (53,3 %) та соціальний стрес (50,0 %), що свідчить про значний вплив оцінювальних ситуацій на психоемоційний стан дітей.

За допомогою проективної методики встановлено особливості внутрішнього світу дітей, їх емоційного самопочуття та самооцінки. Визначено, що 33,3 % дітей характеризуються емоційною стабільністю, що проявляється у гармонійних, деталізованих зображеннях із чіткою структурою та позитивною символікою. Водночас у 40,0 % дітей виявлено ознаки помірної емоційної напруженості, що відображається у частковій дисгармонії зображень, недостатній деталізації або суперечливості образів. У 26,7 % дітей зафіксовано виражені прояви емоційного дискомфорту, тривожності та внутрішньої нестабільності, що проявляється у деформованих зображеннях, відсутності важливих елементів, замкненості образів та символах захисту. Зазначені показники узгоджуються з рівнями шкільної тривожності та свідчать про системний характер впливу сімейного середовища на емоційний розвиток дитини.

У процесі аналізу батьківського ставлення визначено, що лише 36,7 % батьків демонструють високий рівень емоційного прийняття дитини, тоді як 40,0 % мають середній рівень із проявами непослідовності, а 23,3 % характеризуються ознаками відторгнення. Встановлено, що рівень кооперації є високим у 33,3 % батьків, середнім – у 43,3 %, та низьким – у 23,4 %, що свідчить про недостатню системність партнерської взаємодії у значної частини сімей. Визначено, що 30,0 % батьків мають високий рівень симбіотичних тенденцій, що проявляється у надмірній опіці та обмеженні самостійності дитини, тоді як 46,7 % демонструють середній рівень, а 23,3 % – низький, що вказує на варіативність батьківських стратегій.

Окремо встановлено, що 40,0 % батьків дотримуються високого рівня авторитарної гіперсоціалізації, що проявляється у жорсткому контролі та вимогливості, 36,7 % характеризуються середнім рівнем, а 23,3 % – низьким, що свідчить про наявність тенденції до домінування контролюючих стратегій у вихованні. Водночас зафіксовано, що 33,3 % батьків негативно реагують на невдачі дитини, 43,3 % демонструють відносно нейтральне ставлення, а лише 23,4 % проявляють підтримувальну позицію, що впливає на формування самооцінки та впевненості дитини.

Дослідження комунікативного самоконтролю дозволило визначити, що 30,0 % батьків мають низький рівень регуляції поведінки у спілкуванні, що проявляється у прямолінійності та недостатній гнучкості, 46,7 % характеризуються середнім рівнем, а 23,3 % – високим, що забезпечує ефективну взаємодію з дитиною. Отримані дані свідчать про те, що значна частина батьків має обмежені можливості адаптації до комунікативних ситуацій, що впливає на характер взаємин у сім’ї.

Визначено, що між рівнем тривожності дітей та стилями батьківського виховання існує чіткий взаємозв’язок – високі показники тривожності (30,0 %) поєднуються з авторитарними та гіперопікуючими тенденціями (40,0 % і 30,0 % відповідно), а також із низьким рівнем комунікативного самоконтролю (30,0 %). Натомість низький рівень тривожності (26,7 %) пов’язаний із високим

рівнем емоційного прийняття (36,7 %) та кооперації (33,3 %), що підтверджує позитивний вплив підтримувального стилю виховання на емоційний розвиток дитини.

Таким чином, проведене дослідження дозволило визначити ключові психологічні чинники, що впливають на поведінку та емоційний стан дітей молодшого шкільного віку, а також встановити системний зв’язок між стилями батьківського виховання, рівнем комунікативної компетентності батьків і проявами шкільної тривожності. На основі отриманих результатів запропоновано психокорекційні рекомендації, спрямовані на оптимізацію батьківських установок, розвиток ефективної комунікації, зниження рівня емоційного напруження та формування сприятливого психологічного клімату в сім’ї, що створює передумови для гармонійного розвитку особистості дитини.

ВИСНОВОК

На основі теоретичного аналізу наукових джерел та проведеного емпіричного дослідження можна дійти наступних висновків. Здійснено комплексне осмислення проблеми впливу стилів батьківського виховання на поведінку дитини, що дозволило розкрити даний феномен як багатовимірне психологічне утворення, яке інтегрує емоційні, когнітивні та поведінкові аспекти взаємодії у сім'ї та визначає основні напрями особистісного розвитку дитини. Встановлено, що стиль батьківського виховання виступає одним із ключових чинників формування базових характеристик особистості, включаючи самооцінку, рівень тривожності, емоційну стабільність, соціальну адаптованість та особливості поведінкових реакцій.

У процесі теоретичного аналізу обґрунтовано, що виховання розглядається не лише як сукупність педагогічних впливів, а як складна система взаємодії між батьками та дитиною, яка формується під впливом соціокультурних умов, індивідуально-психологічних особливостей членів родини та характеру емоційних зв'язків. Показано, що різні стилі батьківського виховання відрізняються за рівнем контролю, ступенем емоційної підтримки та характером комунікації, що визначає їхній вплив на розвиток дитини. Встановлено, що найбільш сприятливим для гармонійного розвитку особистості є стиль, який поєднує вимогливість із підтримкою, забезпечує емоційну близькість та водночас сприяє розвитку автономії.

З'ясовано, що стилі виховання формують специфічні поведінкові патерни, які проявляються у різних сферах життєдіяльності дитини. Визначено, що за умов надмірного контролю та жорсткої регламентації поведінки формуються або підвищена залежність і пасивність, або опозиційність і агресивність. Водночас у середовищі, де поєднуються підтримка та розумні вимоги, формується впевненість у собі, здатність до саморегуляції та конструктивної взаємодії. Виявлено, що надмірна свобода без чітких меж ускладнює формування відповідальності та самоконтролю, тоді як

емоційна відстороненість призводить до розвитку почуття ізольованості, невпевненості та труднощів у встановленні соціальних контактів.

Поглиблений аналіз психологічних механізмів впливу стилів виховання дозволив встановити, що ключову роль у формуванні поведінки дитини відіграють процеси ідентифікації, наслідування та інтеріоризації норм і цінностей, а також характер емоційної взаємодії у сім'ї. Обґрунтовано, що саме емоційний контакт між батьками та дитиною визначає рівень довіри, сформованість внутрішніх регуляторів поведінки та здатність до адаптації у соціальному середовищі.

Результати емпіричного дослідження підтверджують положення теоретичного аналізу та дозволяють зробити висновок про наявність тісного взаємозв'язку між стилями батьківського виховання та емоційно-поведінковими характеристиками дітей молодшого шкільного віку. Виявлено, що емоційний стан дітей характеризується значною варіативністю, що проявляється у різному рівні тривожності, адаптації до навчального середовища та особливостях соціальної взаємодії. Встановлено, що частина дітей демонструє емоційну стабільність, впевненість у власних силах та позитивне ставлення до навчальної діяльності, що свідчить про сприятливі умови сімейного виховання. Водночас у значної кількості дітей спостерігається підвищене емоційне напруження, що проявляється у страху оцінювання, невпевненості, залежності від зовнішніх оцінок та труднощах у міжособистісній взаємодії.

Аналіз проективних показників дозволив виявити глибинні особливості внутрішнього світу дітей, їхніх емоційних переживань та уявлень про себе і навколишній світ. Визначено, що гармонійні та структуровані образи відображають емоційну стабільність, позитивну самооцінку та відчуття безпеки, тоді як деформовані або спрощені зображення свідчать про внутрішню напруженість, невпевненість, труднощі у самовираженні та дефіцит емоційної підтримки. Виявлено, що особливості малюнків

узгоджуються з рівнем тривожності та підтверджують вплив сімейного середовища на формування емоційного стану дитини.

Дослідження батьківського ставлення дозволило встановити, що у значної частини батьків поєднуються різні виховні тенденції, що свідчить про переважання змішаного стилю виховання. Виявлено, що поряд із проявами прийняття та підтримки присутні елементи контролю, непослідовності або емоційної дистанції, що ускладнює формування стабільного психологічного клімату у сім'ї. Встановлено, що недостатній рівень кооперації та партнерської взаємодії з дитиною поєднується з підвищеним контролем і вимогливістю, що може сприяти формуванню тривожності та невпевненості.

Аналіз комунікативного самоконтролю батьків показав, що значна частина дорослих характеризується недостатньою гнучкістю у спілкуванні, що проявляється у труднощах адаптації до різних ситуацій взаємодії та обмеженій здатності враховувати емоційний стан дитини. Визначено, що високий рівень самоконтролю сприяє формуванню конструктивної взаємодії, тоді як його недостатність поєднується з конфліктністю та непослідовністю у вихованні.

Комплексний аналіз результатів дослідження дозволив встановити закономірності взаємозв'язку між стилями виховання, рівнем комунікативної компетентності батьків та емоційно-поведінковими характеристиками дітей. Виявлено, що підвищений рівень тривожності у дітей пов'язаний із домінуванням контролюючих і гіперопікуючих тенденцій, а також із недостатньою емоційною підтримкою та гнучкістю у взаємодії. Натомість сприятливий емоційний стан дитини формується в умовах прийняття, кооперації та підтримки, що підтверджує визначальну роль сімейного середовища у розвитку особистості.

На основі отриманих результатів запропоновано психокорекційну програму, спрямовану на оптимізацію стилів батьківського виховання, яка передбачає підвищення психологічної компетентності батьків, розвиток їхньої емоційної чутливості, формування навичок ефективної комунікації та корекцію неефективних поведінкових стратегій. Обґрунтовано, що реалізація

такої програми сприяє гармонізації взаємодії у сім'ї, зниженню рівня тривожності дітей, підвищенню їхньої емоційної стабільності та соціальної адаптації.

Отже, результати проведеного дослідження підтверджують, що стилі батьківського виховання мають визначальний вплив на формування поведінки дитини, її емоційний стан та особистісний розвиток, що зумовлює необхідність цілеспрямованої психокорекційної роботи з батьками як важливої умови забезпечення психологічного благополуччя дітей.

Перспективами подальших розвідок є поглиблене вивчення впливу стилів батьківського виховання на розвиток емоційного інтелекту та копінг-стратегій дітей різного віку з урахуванням соціокультурних чинників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балинець К.С. Особливості самооцінки у підлітковому віці. *Редакційна колегія.* 2020. № 6. С. 5-11.

2. Бахновська І. Асоціальна поведінка особи як суспільна проблема становлення надійної особистості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. С.10-13.

3. Бедлінський О.І. Проблема періодизації підліткового віку в сучасному суспільстві. *Практична психологія та соціальна робота*. 2011. № 2. С. 49-54.

4. Безушко О. Гендерні особливості становлення самооцінки старших підлітків. *Магістр*. 2020. № 34. С. 214-216.

5. Бессмертна С. Ф. Психологічні особливості самоставлення школярів підліткового періоду розвитку. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2022 С. 40-44.

6. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2012. 250 с.

7. Бондарчук О. І. Психологічна безпека освітнього середовища в умовах дистанційного навчання: виклики сьогодення. *Zenodo*. 2020. December, 29. С.31-34.

8. Боришевський М. Й., Киричук О. І. Самосвідомість як детермінанта саморозвитку особистості. *Тези доповідей та матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Ментальність. Духовність» (Луцьк, 18-23 червня 1994 р.). Київ-Луцьк*, 1994. 1 частина, 3 розділ. С. 406-408.

9. Боришевський М. Сімейне виховання як гарант морального становлення особистості. *Початкова школа*. 1995. № 4. С. 4-9.

10. Булах І. С. Витоки особистісного зростання людини. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки : збірник наукових праць.* 2017. Вип. 6 (51). С. 53-64.

11. Васильєва О. О. Самооцінка особистості: психологічний контекст. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*, 2013 . (112), С. 11-16.

12. Вовчук Р. Ю. Ставлення особистості до власної зовнішності як предмет психологічних досліджень. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Психологія і педагогіка».* Дніпропетровськ : Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. 2011. № 17. С. 75–82.

13. Герасіна С. В. Асертивна поведінка як передумова формування почуття власної гідності та самоповаги студентської молоді. *Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. Кам'янець-Подільський : «Аксіома», 2010. Випуск 10. С. 142.

14. Голота М. В. Особистість підлітка у дослідженнях українських і зарубіжних психологів. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. Київ, 2011. 471 с

15. Горбатих В. В. Індивідуальні особливості самоставлення старшого дошкільника в структурі життєвих орієнтацій : дис. … канд. психол. наук : 19.00.07 / Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2019. 245 с.

16. Грицишин І. В. «Психологічні аспекти формування самооцінки підлітка: відчуття компетентності, самодостатності та контролю». *Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка і психологія.* 2019. Вип. 882. С. 45-50.

17. Двек К. Самовизначення та самореалізація: В підтримку психологічної теорії самооцінки. Київ: КМ Академія. 2000. 240 с.

18. Деркач Т. Вивчення особливостей самооцінки підлітків із захворюваннями опорно-рухового апарату. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Психологія",* 2018. 1(1), С. 55-59.

19. Дмитрієва С.М., Гуменюк Т.С. Розвиток самооцінки та рівня домагань старшокласників як умова підвищення їх конкурентоздатності.

Матеріали наук.-практ. Конфер. «Конкурентоспроможність в умовах глобалізації: реалії, проблеми та перспективи». Житомир. 2015. С. 35–37

20. Древаль О. В. Психологічні особливості формування самооцінки учнів під час навчання в початковій школі. *Педагогіка і психологія*, 2018. (1), С. 47-54.

21. Дядюкіна Є.В. Самооцінка як міждисциплінарне поняття. *Науковий вісник Донбасу.* 2011. № 1 (13). С. 37–45.

22. Єременко О. Дослідження самооцінки дітей підліткового віку.. Збірник наукових праць. *Криворізький державний педагогічний університет.* 2016 . Вип.VI. С.76-81.

23. Жук А. В. Вплив соціально-психологічного клімату школи на формування самооцінки учнів. *Науковий вісник Інституту проблем виховання НАПН України*, 2017. (43), С. 17-23.

24. Захарова І.А.. Самооцінка підлітка та її зв'язок з мотивацією до навчання. *Наукові записки кафедри психології*, 2016. 1(38), С. 93-98.

25. Карамушка Л. М. Лідерство в організації: аналіз основних підходів та важливість їх застосування в організаціях системи вищої освіти. *Проблеми сучасної психології*. 2013. № 2. С. 52-60.

26. Карамушка Л. М. Психологічна готовність студентів до здійснення майбутньої професійної кар'єри: зміст, структура, рівень. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2013. Вип. 16. С. 211-219.

27. Качинська А. В. Чинники впливу на розвиток самоставлення у підлітковому віці. *Актуальні проблеми психології*. 2015. 2. С. 78-83

28. Ковальова Л. М. Формування самооцінки особистості у процесі підліткового розвитку. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»*, 2015. 3(26), С. 97-101.

29. Козерук Ю. В., Євсейчик Я. О. Самооцінка як фактор становлення особистості. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2015. Вип.124. С.163-165.

30. Коломієць Л. В., & Рождественська Ю. В. Особливості формування самооцінки студентів в процесі навчання у вищому навчальному закладі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Психологія*, 2019. (64), С. 24-30.

31. Криворучко Т.І. Особливості розуміння самооцінки в сучасній психолопчній науці. *Медсестринство*. 2015. № 4. С. 19–22.

32. Кудрявцева Л. В. «Поняття самооцінки та її особливості в підлітковому віці». *Наукові записки Кіровоградського національного технічного університету. Серія: Педагогіка, психологія. Соціальна робота*. 2017. Т. 31. С. 15-19.

33. Лаврентьєва О. М. Самооцінка в структурі самопізнання особистості. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологічні науки*, 2015. (1), С. 107-112.

34. Лазуркевич Ю. І., Бех І. В., Деркач Т. В. та ін. «Формування самооцінки підлітка: вплив соціального середовища, ставлення батьків та оточення». *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*. 2018. Т. 1 (2). С. 125-130.

35. Лапшова Н.С. Соціально-психологічні кореляти соціометричного статусу студентів у групі: на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук: 19.00.05/ Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ. 2021. С. 241.

36. Лепканич А. О. Вплив дистанційного навчання під час суворих карантинних обмежень на самооцінку стану здоров’я студентською молоддю. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров’я України*. 2022. (2), 16-19.

37. Литвинова Т. Л. Самооцінка особистості у підлітковому віці. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*, 2017. 1(1), С. 128-133.

38. Литвинова Т. Л., & Дмитрів І. І. Підліткова самооцінка як чинник соціалізації особистості. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2018. 15, С. 169-178.

39. Макарова О.С. Особливості формування самооцінки особистості в підлітковому віці. *Соціальна психологія*, 2018. 3(73), С. 62-70.

40. Максимова Н. Г. Формування самооцінки студентів у процесі вивчення іноземної мови. *Наукові записки Кіровоградського національного технічного університету. Серія: Педагогічні науки*, 2016. (28), С. 79-84.

41. Малиновська Н.І. Формування самооцінки особистості підліткового віку: психологічний аспект. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2020. 10(108), С. 217-227.

42. Малихіна О. А. Психологічні умови формування самоповаги у студентів вищих навчальних закладів : дис. … канд. психол. наук. 19.00.07. Київ, 2021. 292 с.

43. Малихіна Т. П., Сердюк Н. І. Технологія корекційно-розвивальної роботи з підлітками. Бердянськ : БДПУ, 2015. 131 с.

44. Манько Т. А. Теоретико-методологічні засади формування самоповаги учнів шкіл-інтернатів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Збірник наукових праць*. Кам'янець-Подільський, 2009. С. 390–398.

45. Мельник В. М., & Попова О. В. Самооцінка підлітків з різним стилем виховання. *Педагогічний альманах*, 2015. 27, С. 86-89.

46. Михайлишин У. Б. Вплив самооцінки на конфліктну поведінку підлітків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2021. №3 С. 86-92.

47. Михайлишин У.Б. Самооцінка у формуванні статусі підлітків у групі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Психологія».* 2023. Випуск 3. С. 121-125.

48. Мостова І., Кушніренко К. Дослідження самооцінки особистості серед підлітків. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. 68(4), 107–112.

49. Новікова В.П. Психологічні особливості формування самооцінки підлітків. *Теоретико-методологічні проблеми практичної психології та її перспективи розвитку: Збірник доповідей Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, присвяченої 125-річчю з Дня народження Жана Піаже*. Кропивницький. 2021. С. 137-139.

50. Носенко Е. Л., Четверик-Бурчак А. Г. Емоційний інтелект як чинник досягнення життєвого успіху : монографія. Київ: Вид-во «Освіта України», 2016. 182 с.

51. Олійник І.О. Психологічні особливості самооцінки підлітків з інтелектуальними порушеннями. *Педагогіка вищої та середньої школи*, 2019. 57, С. 117-123.

52. Папітченко Л. Теоретичний аналіз проблеми значущості самооцінки в структурі гідності особистості. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. Випуск 12 (57).* 2020. С.135- 147

53. Петренко Т. В. Повага і самоповага – визначальні риси особистості майбутнього соціального працівника. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2015. Вип. 19 (2). С. 110–119.

54. Полєваєва Н. В. «Методи та інструменти дослідження самооцінки підлітка». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2019. Вип. 3 (1). С. 71-76.

55. Попович І.С. Самооцінка – стрижневий компонент соціальних очікувань особистості. *Актуальні питання сучасної педагогіки та психології: наукові дискусії: матеріали міжнар. наук. -практ. конф. Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота».* 2014. С. 55–58.

56. Раєвська Я. М. Особливості емоційної сфери підлітків з дистантних сімей. Дис. канд. психол. наук. Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, Київ. 2012. 250 с.

57. Раєвська Я. М. Особливості сімейної соціалізації в різних типах неблагополучних сімей. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціальнопедагогічна. Кам'янець-Подільський*, 2016. Вип. 27. С. 175-184.

58. Раєвська Я., Солякова О. Розвиток емоційної компетентності особистості: теоретичний дискурс. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Психологія*, 2021. 3. 52. С. 127-132.

59. Раєвська Я. М. Теорія і практика професійного становлення фахівців соціальної сфери до міжпрофесійної взаємодії: монографія. Кам'янець-Подільський: вид. Панькова АС. 2020. 348 с.

60. Раєвська Я. М. Феномен дистантної сім'ї та її вплив на особистість підлітка. *Збірник наукових праць КНПУ імені Івана Огієнка Інституту психології Г.С. Костюка НАПН України*. Київ. 2011. Випуск 5 ч. 6. С. 20-25.

61. Райан Р., & Десі Е. Саморегуляція і самооцінка: Розширення класичної теорії. Київ: Ваклер. 2000. 160 с.

62. Ратушний О.О. Особливості самооцінки у підлітковому віці. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти.* 2022. № 4. С. 74-79.

63. Римаренко Л. О. «Формування самооцінки підлітка: вплив соціального середовища та особливості самовиховання*». Науковий вісник Полісся*. 2017. № 1 (9). С. 181-185.

64. Розенталь Ш. Індивідуальність та ефективність: Розвиток теорії самооцінки. Київ: Вища школа. 1987. 430 с.

65. Селігман М. Щастя як наука. Нова парадигма психології. Київ: Наш формат. 2011. 264 с.

66. Семеног Т.О. Особливості самооцінки учнів старших класів в умовах сучасної школи. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Психологія*, 2017. 60, С. 61-66.

67. Сігаєва Л. Г. Особливості формування самооцінки підлітків з різним рівнем мотивації до успіху. *Наукові записки Кіровоградського національного технічного університету. Технічні науки*, 2014. 25, С. 59-64.

68. Соколова О. Ю. Самооцінка підлітків у контексті сучасних досліджень *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Психолого-педагогічні науки*, 2019. 2(151), С. 151-154.

69. Ставицька С. О., Кутішенко В. П. Теоретичне обґрунтування розвитку структури самосвідомості особистості. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки.* Київ, 2016. С. 140–147.

70. Столярчук О. А. Навчання та психоемоційний стан українських підлітків в умовах війни в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2022.Серія: Психологія*, (1), 115-120.

71. Татенко В. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціальнопсихологічний вимір : монографія. Київ : Міленіум, 2017. 184 с.

72. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості : 2-е вид. Київ : Каравела, 2013. 372 с.

73. Тищенко С. П. Емоційно-ціннісне ставлення до себе як структурний компонент образу Я. *Психологія : респ. наук.-метод. збірн. Київ : Рад. школа*, 1983. Вип. 22. С. 3-19.

74. Ткаліч К.В. Психологічні особливості прояву самооцінки підлітка. *Теоретико-методологічні проблеми практичної психології та її перспективи розвитку: Збірник доповідей Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, присвяченої 125-річчю з Дня народження Гордона Олпорта*. Кропивницький. 2022. С. 186-191.

75. Хелмс Д.Б., & Томпсон Б. Я та я: Теорія та дослідження самоїдентифікації. Одеса: Астропринт. 1990. 320 с.

76. Ходанич О.О. Особливості самоставлення підлітків із різним рівнем самооцінки. *Диференціальний підхід у дослідженні професійного самоздійснення особистості: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (24-25 березня 2022 р.) / відп. ред. О. П. Саннікова*. Одеса : ФОП Бєлий А. Є. 2022. С.128-135.

Додаток А.

Методика діагностики рівня шкільної тривожності (Філіпс)

Перед початком роботи дітям пропонується інструкція: "Хлопці, зараз вам буде запропоновано опитувальник, який складається з питань про гом, як ви себе почуваєте в школі. Намагайтеся відповідати щиро і правдиво, тут немає вірних чи невірних, хороших чи поганих відповідей. Над питаннями довго не замислюйтесь. Вгорі на аркуші напишіть свої ім'я, прізвище і клас. Відповідаючи на питання, записуйте його номер і відповідь: "плюс", якщо ви згодні з ним, або "мінус", якщо не згодні ".

ТЕСТОВИЙ МАТЕРІАЛ

1. Чи важко тобі триматися на одному рівні з усім класом?
2. хвилюєшся ти, коли вчитель говорить, що збирається перевірити, наскільки ти знаєш матеріал?
3. Чи важко тобі працювати в класі так, як цього хоче вчитель?
4. Чи сниться тобі часом, що вчитель в люті від того, що ти не знаєш урок?
5. Чи траплялося, що хто - небудь з твого класу бив або бив тебе?
6. Чи часто тобі хочеться, щоб вчитель не поспішав при поясненні нового матеріалу, поки ти не зрозумієш, що він говорить?
7. Чи сильно ти хвилюєшся при відповіді або виконанні завдання?
8. Чи трапляється з тобою, що ти боїшся висловлюватися на уроці, тому що боїшся зробити дурну помилку?
9. Чи тремтять у тебе коліна, коли тебе викликають відповідати?
10. Чи часто твої однокласники сміються над тобою, коли ви граєте в різні ігри?
11. Чи трапляється, що тобі ставлять нижчу оцінку, ніж ти очікував?
12. Чи хвилює тебе питання про те, чи не залишать тебе на другий рік?
13. Намагаєшся чи ти уникати ігор, в яких робиться вибір, тому що тебе, як правило, не вибирають?
14. Чи буває часом, що ти весь тремтиш, коли тебе викликають відповідати?
15. Чи часто у тебе виникає відчуття, що ніхто з твоїх однокласників не хоче робити те, чого хочеш ти?
16. Чи сильно ти хвилюєшся перед тим, як почати виконувати завдання?
17. Чи важко тобі отримувати такі позначки, яких чекають від тебе батьки?
18. Чи боїшся ти часом, що тобі стане дурно в класі?
19. Чи будуть твої однокласники сміятися над тобою, якщо ти зробиш помилку при відповіді?
20. Чи схожий ти на своїх однокласників?
21. Виконавши завдання, турбуєшся літи про те, добре л і з ним впорався?

22. Коли ти працюєш в класі, чи впевнений ти в тому, що все добре запам’ятаєш?

23. Чи сниться тобі іноді, що ти в школі і не можеш відповісти на запитання вчителя?

24. Чи вірно, що більшість хлопців ставляться до тебе по - дружньому?

25. Працюєш ти більш ретельно, якщо знаєш, що результати твоєї роботи будуть порівнюватися в класі з результатами твоїх однокласників?

26. Чи часто ти мрієш про те, щоб поменше хвилюватися, коли тебе запитують?

27. Чи боїшся ти часом вступати в суперечку?

28. Чи відчуваєш ти, що твоє серце починає сильно битися, коли вчитель говорить, що збирається перевірити твою готовність до уроку?

29. Коли ти отримуєш гарні оцінки, чи думає хто - небудь з твоїх друзів, що ти хочеш вислужитися?

30. Чи добре ти себе почуваєш з тими з твоїх однокласників, до яких хлопці ставляться з особливою увагою?

31. Чи буває, що деякі хлопці в класі говорять що - то, що тебе зачіпає?

32. Як ти думаєш, втрачають чи розташування ті з учнів, які не справляються з навчанням?

33. Чи схоже на те, що більшість твоїх однокласників не звертають на тебе увагу?

34. Чи часто ти боїшся виглядати безглуздо?

35. Чи задоволений ти тим, як до тебе ставляться вчителі?

36. Чи допомагає твоя мама в організації вечорів, як інші мами твоїх однокласників?

37. Чи хвилювало тебе коли - небудь, що думають про тебе оточуючі?

38. сподіваєшся ти в майбутньому вчитися краще, ніж раніше?

39. Чи вважаєш ти, що одягаєшся в школу так само добре, як і твої однокласники?

40. Чи часто ти замислюєшся, відповідаючи на уроці, що думають про тебе в цей час інші?

41. Чи володіють здібні учні якимись - то особливими правами, яких немає у інших хлопців у класі?

42. Зляться чи деякі з твоїх однокласників, коли тобі вдається бути краще за них?

43. Чи задоволений ти тим, як до тебе ставляться однокласники?

44. Чи добре ти себе почуваєш, коли залишаєшся один на один з учителем?

45. Висміюють чи часом твої однокласники твою зовнішність і поведінку?

46. Чи думаєш ти, що турбуєшся про свої шкільні справи більше, ніж інші хлопці?

47. Якщо ти не можеш відповісти, коли тебе запитують, чи відчуваєш ти, що ось - ось расплачешься?

48. Коли ввечері ти лежиш у ліжку, думаєш ти часом з занепокоєнням про те, що буде завтра в школі?

49. Працюючи над важким завданням, чи відчуваєш ти часом, що зовсім забув речі, які добре знав раніше?

50. Тремтить чи злегка твоя рука, коли ти працюєш над завданням?

51. Чи відчуваєш ти, що починаєш нервувати, коли вчитель говорить, що збирається дати класу завдання?

52. Чи лякає тебе перевірка твоїх знань у школі?

53. Коли вчитель говорить, що збирається дати класу завдання, чи відчуваєш ти страх, що бракує часу з ним?

54. Чи снилося тобі часом, що твої однокласники можуть зробити те, чого не можеш ти?

55. Коли вчитель пояснює матеріал, здається тобі, що твої однокласники розуміють його краще, ніж ти?

56. Чи турбує ти по дорозі в школу, що вчитель може дати класу перевірочну роботу?

57. Коли ти виконуєш завдання, чи відчуваєш ти зазвичай, що робиш це погано?

58. Тремтить чи злегка твоя рука, коли вчитель просить зробити завдання на дошці перед усім класом?

ОБРОБКА І ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ

При обробці результатів виділяють питання, відповіді на які не збігаються з ключем тесту. Наприклад, на 58 - й питання дитина відповів "так", в той час як в ключі цього питання відповідає "мінус", тобто відповідь "ні". Відповіді, що не збігаються з ключем, - прояв тривожності.

При обробці підраховується:

• загальне число розбіжностей по всьому тесті. Якщо воно більше 50%, можна говорити про підвищену тривожність дитини, якщо більше 75% від загального числа питань тесту - про високу тривожність;

• число збігів по кожному з восьми факторів тривожності, що виділяються в тексті. Рівень тривожності визначається так само, як в першому випадку. Аналізується загальний внутрішній емоційний стан школяра, багато в чому визначається наявністю тих чи інших тривожних синдромів (факторів) і їхньою кількістю.

фактори	номери питань
1. Загальна тривожність у школі	2, 4, 7, 12, 16, 21, 23, 26, 28, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58 Сума = 22
2. Переживання соціального стресу	5, 10, 15, 20, 24, 30, 33, 36, 39, 42, 44 Сума = 11
3. Фрустрація потреби в досягненні успіху	1, 3, 6, II. 17, 19, 25, 29, 32, 35, 38, 41, 43 Сума = 13
4. Страх самовираження	27, 31, 34, 37, 40, 45 Сума = 6
5. Страх ситуації перевірки знань	2, 7, 12, 16, 21, 26 Сума = 6
6. Страх не відповідати очікуванням оточуючих	3, 8, 13, 17, 22 Сума = 5
7. Низька фізіологічна опірність стресу	9, 14, 18, 23, 28 Сума = 5
8. Проблеми і страхи у відносинах з вчителями	2, 6, 11, 32, 35, 41, 44, 47 Сума = 8

КЛЮЧ ДО ПИТАНЬ

1 -	7 -	13 -	19 -	25 +	31 -	37 -	43 +	49 -	55 -
2 -	8 -	14 -	20 +	26 -	32 -	38 +	44 +	50 -	56 -
3 -	9 -	15 -	21 -	27 -	33 -	39 +	45 -	51 -	57 -
4 -	10 -	16 -	22 +	28 -	34 -	40 -	46 -	52 -	58 -
5 -	II +	17 -	23 -	29 -	35 +	41 +	47 -	53 -	
6 -	12 -	18 -	24 +	30 +	36 +	42 -	48 -	54 -	

РЕЗУЛЬТАТИ

1. Число розбіжностей знаків ("плюс" - "так", "мінус" - "ні") по кожному фактору (абсолютне число розбіжностей у відсотках: <50%;> 50;> 75%).

ДЛЯ КОЖНОГО РЕСПОНДЕНТА

2. Подання цих даних у вигляді індивідуальних діаграм.

3. Число розбіжностей по кожному фактору для всього класу (абсолютне значення: <50%;> 50%;> 75%).

4. Подання цих даних у вигляді діаграми.

5. Кількість учнів, які мають розбіжностей по певному чиннику> 50% і> 75% (для всіх факторів).

6. Подання порівняльних результатів при повторних вимірах.

7. Повна інформація про кожного учня (за результатами тесту).

ЗМІСТОВНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОЖНОГО СИНДРОМУ (ЧИННИКА)

1. Загальна тривожність у школі - загальний емоційний стан дитини, пов’язане з різними формами його включення в життя школи.

2. Переживання соціального стресу - емоційний стан дитини, на тлі якого розвиваються його соціальні контракти (перш за все з однолітками).

3. Фрустрація потреби в досягненні успіху - несприятливий психічний фон, який дозволить дитині розвивати свої потреби в успіху, досягненні високого результату і т.д.

4. Страх самовираження - негативні емоційні переживання ситуацій, пов’язаних із необхідністю саморозкриття, пред’явлення себе іншим, демонстрації своїх можливостей.

5. Страх ситуації перевірки знань - негативне ставлення і переживання тривоги в ситуаціях перевірки (особливо публічної) знань, досягнень, можливостей.

6. Страх не відповідати очікуванням оточуючих - орієнтація на значимість інших в оцінці своїх результатів, вчинків і думок, тривога з приводу оцінок.

7. Низька фізіологічна опірність стресу - особливості психофізіологічної організації, що знижують пристосовність дитини до ситуацій стрессогенного характеру, що підвищують вірогідність неадекватного, деструктивного реагування на тривожний фактор середовища.

8. Проблеми і страхи у відносинах з вчителями - загальний негативний емоційний фон відносин з дорослими в школі, знижує успішність навчання дитини.

Додаток Б.

Тест «Будинок, Дерево, Людина»

Тест запропонований Дж. Буком в 1948 р. Спочатку передбачалося малювати всі ці елементи окремо, проте пізніше тест був модифікований іншим дослідником – **Р. Берні**. Він-то і запропонував поєднати всі три об'єкти в одному малюнку, і саме в такому варіанті ми використовуємо в даний час цей тест.

Мета методики. Оцінка особистості досліджуваного, рівня його розвитку, працездатності та інтеграції; отримання даних, що стосуються сфери його взаємин з навколишнім світом в цілому і з конкретними людьми зокрема.

Матеріали: листок А4, олівці – простий і кольорові, гумка.

Інструкція. Намалюйте будинок, дерево і людину настільки добре, наскільки зможете. Обдумуйте малюнок стільки часу, скільки вам знадобиться. Тільки намагайтесь намалювати якомога краще". .

При цьому зауважують, що людина повинна бути намальована в повний зріст. Більше досліджуваного не обмежують у виборі розмірів, образів і типів малюнку.

Поки досліджуваний малює малюнок, дослідник повинен звернути увагу на:

• **інтервал часу** з моменту надання дослідником інструкції до моменту, коли досліджуваний приступив до малювання;

• **тривалість пауз,** які виникали в процесі малювання;

• **загальний час**, витрачений досліджуваним на малювання всього малюнку;

• **послідовність зображення деталей кожного малюнка** (будинку, дерева і людини).

• **всі коментарі** (по можливості дослівно), мимовільно зроблені досліджуваним в процесі малювання;

• **будь-яку емоцію** (саму незначну) досліджуваного в процесі виконання тесту. Потім потрібно пов'язати це емоційний вираз з зображуваною в цей момент деталлю.

Після малюнку проводиться **опитування.** Воно створює сприятливі умови для того, щоб досліджуваний, описуючи і коментуючи малюнок **міг розказати про свої почуття, відносини, потреби і** т.д., а також надає досліднику можливість **прояснити будь-які незрозумілі аспекти малюнку.**

Питання для малюнку ЛЮДИНИ:

о Це чоловік або жінка (хлопчик чи дівчинка)?

о Скільки йому (їй) років?

о Хто він?

о Це ваш родич, друг чи хто-небудь інший?

о Про кого ви думали, коли малювали?

o Що він робить? (І де він у цей час знаходиться?)
o Про що він думає?
o Що він відчуває?
o Про що вас змушує думати намальована людина?
o Кого вам нагадує ця людина?
o Ця людина здорова? Що саме на малюнку справляє на вас таке враження?
o Ця людина щаслива? Що саме на малюнку справляє на вас таке враження?
o Що ви відчуваєте по відношенню до цієї людини?
o Чи вважаєте ви, що це характерно для більшості людей? Чому?
o Яка, на ваш погляд, погода на малюнку?
o Кого нагадує вам ця людина? Чому?
o Чого найбільше хоче ця людина? Чому?
o Як одягнена ця людина?

Питання для малюнку ДЕРЕВА:

o Що це за дерево?
o Де насправді знаходиться це дерево?
o Який приблизний вік цього дерева?
o Це дерево живе?
(Якщо досліджуваний вважає, що дерево живе):
o Що саме на малюнку підтверджує, що дерево живе?
o Чи немає у дерева якоїсь мертвої частини? Якщо є, то яка саме?
o Чим, на вашу думку, викликана загибель частини дерева?
o Як ви думаєте, коли це сталося?
(Якщо досліджуваний вважає, що дерево мертве):
o Чим, на вашу думку, викликана загибель дерева?
o Як ви думаєте, коли це сталося?
o Як ви думаєте, на кого це дерево більше схоже – на чоловіка або на жінку? Що саме в малюнку підтверджує вашу точку зору?
o Якщо б тут замість дерева була людина, в який бік вона б дивилась?
o Це дерево стоїть окремо або в групі дерев?
o Коли ви дивитеся на малюнок дерева, як вам здається: воно розташовано вище вас, нижче або знаходиться на одному рівні з вами?
o Як ви думаєте, яка погода на цьому малюнку?
o Чи є на малюнку вітер?
o Покажіть мені, в якому напрямку дме вітер.
o Розкажіть докладніше, що це за вітер.
o Якби на цьому малюнку ви зобразили сонце, де б воно розташовувалося?
o Як ви вважаєте: сонце знаходиться на півночі, сході, півдні або заході?
o Про що змушує вас думати це дерево?
o Про що воно вам нагадує?
o Це дерево здорове?

o Що саме на малюнку справляє на вас таке враження?
o Це дерево сильне?
o Що саме на малюнку справляє на вас таке враження?
o Кого вам нагадує це дерево? Чому?
o Що найбільше потребує це дерево? Чому?
o Якби замість птаха (іншого дерева або іншого об'єкта на малюнку, що не має відношення до основного дерева) була людина, то хто б це міг бути?

Питання для малюнку БУДИНОК:

• Скільки поверхів у цьому будинку?
• Цей будинок цегляний, дерев'яний або ще який-небудь інший?
• Це ваш будинок? (Якщо ні, то чий?)
• Коли ви малювали цей будинок, кого ви уявляли собі в якості його господаря?
• Вам би хотілося, щоб цей дім був вашим? Чому?

Якщо б цей будинок був вашим і ви могли розпоряджатися ним так, як вам хочеться:

• Яку кімнату ви б обрали для себе? Чому?
• З ким би ви хотіли жити в цьому будинку? Чому?
• Коли ви дивитеся на малюнок будинку, він вам здається розташованим близько чи далеко?
• Коли ви дивитеся на малюнок будинку, вам здається, що він розташований вище вас, нижче або приблизно на одному рівні з вами?
• Про що вас змушує думати цей будинок?
• Про що він вам нагадує?
• Цей будинок привітний, доброзичливий?
• Що саме на малюнку справляє на вас таке враження?
• Чи вважаєте ви, що ці якості властиві більшості будинків? Чому?
• Яка, на вашу думку, погода на цьому малюнку?
• Про кого вас змушує думати цей будинок? Чому?
• Що найбільше потребує цей будинок? Чому?
• Для чого потрібна труба на даху?
• Куди веде ця доріжка?
• Якби замість дерева (куща, вітряка або будь-якого іншого об'єкту на малюнку, що не має відношення до самого будинку) була людина, то хто б це міг бути?

Інтерпретувати методику можна двома шляхами: **загальний аналіз** та **детальна розшифоровка кожного елементу** малюнку.

І Загальний аналіз

БУДИНОК

Добре, якщо малюк намалював будинок симпатичним і затишним. А ось

якщо **будинок некрасивий, розвалений** – цілком можливо, дитина таким чином сприймає свій власний будинок в широкому сенсі, тобто свою сім'ю.

Якщо **будинок найбільший з усіх інших елементів малюнку** (дерева і людини) – значення сім'ї в світі дитини надмірно велике. А у випадку, коли **будинок дуже маленький** – родинні зв'язки в розумінні дитини, навпаки, слабкі і неміцні. Якщо ж будиночок ще й **намальований подалі, на задньому плані** – можна говорити про почуття знедоленості.

Також не дуже здорово, коли **замість будинку намальований його план (проекція зверху**) або ж **будинок малюється з численними виправленнями, стираннями, невпевненими контурами** – можливо, має місце серйозний сімейний конфлікт.

Зверніть увагу на **сходинки.** Зазвичай дітки малюють їх перед дверима, але якщо раптом вони **ведуть у глуху стіну без дверей** – це може бути свідченням конфліктної ситуації, внаслідок якої дитина «закривається» від спілкування.

У нормі в будиночку повинні бути **і вікна, і двері. Якщо їх немає** – дитина замкнута, уникає контактів, боїться розкритися. **Величезний замок на дверях** також говорить про скритність, помисливість і недовіру до світу. **Грати на вікнах** символізують страх агресії, наявність відчуття небезпеки і несвободи. **Надто товсті стіни в поєднанні з могутнім дахом** також говорять про потребу в захисті.



Дах – проекція сфери фантазії. Розглянувши її уважно, можна зрозуміти, наскільки ваша дитина фантазер.

Ще пару десятків років тому на всіх малюнках неодмінно була і **труба з димком**. Її відсутність оцінювалося психологами як нестача тепла в родині. Однак сучасні міські діти все частіше малюють те, що бачать – будинки без труб. Звичайно, цілком можна припустити, що емоційний клімат в сучасних урбанізованих сім'ях попрохолодніше, ніж в колись великих патріархальних. Але може, все пояснюється простіше: діти просто ніколи не бачили будиночка з трубою, тим більше – з піччю, яку топлять.

Ще нюанс: якщо при обговоренні малюнку дитина говорить, що **в будиночку живе він один без дорослих** – можливо, ним занадто опікуються і він вже втомився від цього.

ДЕРЕВО

Якщо **дерево сухе, зламане, без листя і коріння** – дитина явно відчуває сильний психологічний дискомфорт або навіть депресію.



Відсутність **коренів** взагалі не дуже добрий знак – це може говорити про слабку прихильності до сім'ї, малу значимість сімейних зв'язків. Якщо **коріння висять у повітрі, без землі** – дитина, можливо, не відчуває стійкості, «землі під ногами» – або просто погано орієнтується в реальному житті.

Якщо дуже **ретельно промальована кора** – сильна боязнь агресії і потреба в захисті.

Дупло, особливо сильно наведене – знак перенесеної в минулому травматичної, складної ситуації. Якщо в дуплі сидить білка або птах – це свідчення потреби в захисті і спокої.

Гілки – символи товариськості дитини. Якщо вони розходяться в сторони, утворюючи розкидисту крону – дитина контактна, відкрита. А от якщо, навпаки, притиснуті і намальовані однією-двома лініями – з спілкуванням можуть бути проблеми. Якщо гілки приховані листям – автор малюнку також потайливий Проблемно, коли **відсутня крона (листя)** – дитина не бачить майбутнього, не уявляє собі перспектив свого життя. Якщо гілки обрубані і обламані – це свідчення психотравми або депресії, а якщо гілки закінчуються вістрями – це прояв агресивності **Гостра вершина** (наприклад, у ялинки) говорить про те, що така агресивність – захисна, це оборона від небезпеки – справжньої чи уявної Якщо **кущі тісно оточують будинок**, може мати місце сильне бажання захистити себе захисними бар'єрами.

Загальний вигляд малюнку. Подивимося, яка зображена **погода** – вона відображає переживання дитини в цілому. Швидше за все, чим гірша погода намальована, тим більш імовірно, що вона сприймає оточення як

вороже, давляче, і навпаки, чим краще погода – тим спокійніше у дитини на душі.



Якщо **малюнок знаходиться на краю аркуша** – швидше за все, дитина відчуває себе невпевнено.

Вважається, що права сторона картинки символізує майбутнє, а ліва – минуле. Тобто розміщення малюнка переважно у лівій половині аркуша – це акцентування на подіях минулого, а в лівому верхньому куті аркуша – схильність уникати нових переживань і бажання піти в минуле або заглибитися у фантазії, або страх перед майбутнім.

Ну а сильний зсув до правого краю аркуша – навпаки, бажання «втекти» в майбутнє і позбутися від минулого.

Крім того, варто також уважно поспостерігати, **в якій послідовності дитина малює запропоновані елементи**. Вважається, що якщо першим намальована людина, то основне для дитини зараз – усвідомлення себе і свого місця в світі. Якщо спочатку зображується дерево, то на першому місці – життєва енергія. Ну а якщо малюк насамперед намалював будинок, головне для нього в даний час – безпека.

І, звичайно, важливо не тільки те, що малює дитина, але і як вона це робить **і що при цьому каже.**

Якщо вона **весь час турбується, що малює погано,** «неправильно» – мабуть, вона недостатньо впевнена у собі.

Якщо по ходу малювання **зменшуються темп і продуктивність** – нервова система дитини схильна до швидкого виснаження.

А якщо тестування викликає **явний опір і відмову** – вона не бажає розкрити себе або намагається приховати проблеми.

Додаток В.

Методика діагностики батьківського ставлення (автори А. Варга, В. Столін)

Тест-опитувальник батьківського відношення (ПБВ) являє собою психодіагностичний інструмент, орієнтований на вияв батьківського відношення до осіб, що звертаються за психологічною допомогою з питань виховання дітей і спілкування з ними.

Батьківське відношення розуміється як система різноманітних почуттів по відношенню до дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються в спілкуванні з ним, особливостей сприйняття й розуміння характеру й особистості дитини, її проступків.

Структура питальника

Питальник складається з 5 шкал.

1. "Прийняття - відторгнення". Шкала відтворює інтегральне емоційне ставлення до дитини. Зміст одного полюса шкали: батькові подобається дитина такою, якою вона є. Батько поважає індивідуальність дитини, симпатизує їй. Батько прагне проводити багато часу разом з дитиною, схвалює її інтереси й плани. На іншому полюсі шкали: батько сприймає свою дитину поганою, непристосованою, неудачною. Йому здається, що дитина не доб'ється успіху в житті через низькі здібності, невеликий розум, дурні схильності. У більшості батько відчуває до дитини злість, досаду, роздратованість, образу. Він не довіряє дитині й не поважає її.
2. "Кооперація" - соціально бажаний образ батьківського ставлення. Змістовно ця шкала розкривається так: батько зацікавлений у справах і планах дитини, намагається в усьому допомогти дитині, співчуває їй. Батько високо оцінює інтелектуальні й творчі здібності дитини, відчуває почуття гордості за неї. Він підтримує ініціативу й самостійність дитини, намагається бути з нею на рівних. Батько довіряє дитині, намагається стати на її точку зору в спірних питаннях.
3. "Симбіоз" - шкала відтворює міжособистісну дистанцію в спілкуванні з дитиною. При високих балах за цією шкалою можна вважати, що батько прагне до симбіотичних стосунків з дитиною. Змістовно ця тенденція описується так - батько відчуває себе з дитиною єдиним цілим, прагне задовольнити всі потреби дитини, захистити її від труднощів і неприємностей життя. Батько постійно відчуває тривогу за дитину, дитина йому здається маленькою й беззахисною. Тривога батька підвищується, коли дитина починає автономізуватися через обставини, оскільки по своїй волі батько не дає дитині самостійності ніколи.
4. "Авторитарна гіперсоціалізація" - відтворює форму й напрямок контролю за поведінкою дитини. При високому балі за цією шкалою в ставленні такого батька чітко простежується авторитаризм. Батько вимагає від дитини безмовної покори й дисципліни. Він намагається нав'язати дитині в усьому свою волю, не в змозі стати на її точку зору. За вияв сваволі дитину суворо

наказують. Батько пильно стежить за соціальними досягненнями дитини, її індивідуальними особливостями, звичками, думками, почуттями.

5. "Маленький неудачник" - відтворює особливості сприйняття й розуміння дитини батьком. При високих значеннях за цією шкалою у батьківському відношенні даного батька є прагнення інфантилізувати дитину, приписати їй особисту й соціальну самостійність. Батько бачить дитину молодшою в порівнянні з реальним віком. Інтереси, захоплення, думки й почуття дитини здаються батькові дитячими, несерйозними. Дитина уявляється непристосованою, неудачливою, відкритою для дурних впливів. Батько не довіряє своїй дитині, досадує на її неуспіхи й невміліст. У зв'язку з цим батько намагається захистити дитину від труднощів життя й строго контролювати її дії.

Текст питальника

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
5. Треба подалі тримати дитину осторонь від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
6. Я відчуваю до дитини приязнь.
7. Хороші батьки захищають дитину від труднощів життя.
8. Моя дитина часто неприємна мені.
9. Я завжди намагаюся допомогти своїй дитині.
10. Бувають випадки, коли погане ставлення до дитини приносить йому велику користь.
11. Я відчуваю досаду по відношенню до своєї дитини.
12. Моя дитина нічого не доб'ється в житті.
13. Мені здається, що діти насміхаються з моєї дитини.
14. Моя дитина часто робить такі вчинки, які, крім презирства, нічого не варті.
15. Для свого віку моя дитина трохи незріла.
16. Моя дитина веде себе погано спеціально, щоб досаждати мені.
17. Моя дитина вбирає в себе все погане, як "губка".
18. Мою дитину важко навчити хорошим манерам при будь-якому прагненні.
19. Дитину слід тримати в жорстких рамках, тоді з неї виростає порядна людина.
20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас додому.
21. Я беру участь у житті своєї дитини.
22. До моєї дитини липне все "погане".
23. Моя дитина не доб'ється успіхів у житті.
24. Коли в компаніях знайомих говорять про дітей, мені трохи соромно, що моя дитина не така розумна й здібна, як хотілося б мені.
25. Я жалію свою дитину.
26. Коли я порівнюю свою дитину з однолітками, вони здаються мені дорослими й за поведінкою, і за судженнями.

27. Я із задоволенням проводжу з дитиною весь свій вільний час.
28. Я часто жалкую за тим, що моя дитина росте й дорослішає, і з ніжністю згадую її маленькою.
29. Я часто ловлю себе на ворожому ставленні до дитини.
30. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла всього того, що мені не вдалося в житті.
31. Батьки повинні пристосовуватися до дитини, а не лише вимагати цього від неї.
32. Я намагаюся виконувати всі прохання моєї дитини.
33. При прийнятті сімейних рішень слід враховувати думку дитини.
34. Я дуже цікавлюся життям своєї дитини.
35. У конфлікті з дитиною я часто можу визнати, що вона по-своєму права.
36. Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.
37. Я завжди рахуюся з дитиною.
38. Я відчуваю до дитини дружні почуття.
39. Основна причина капризів моєї дитини - егоїзм, впертість і лінощі.
40. Неможливо нормально відпочити, якщо проводити відпустку з дитиною.
41. Найбільш головне, щоб у дитини було спокійне й безтурботне дитинство.
42. Іноді мені здається, що моя дитина не здатна ні на що хороше.
43. Я поділяю захоплення моєї дитини.
44. Моя дитина може вивести з себе будь-кого.
45. Я розумію прикрощі моєї дитини.
46. Моя дитина часто подразнює мене.
47. Виховання дитини - суцільне тріпання нервів.
48. Строга дисципліна в дитинстві розвиває сильний характер.
49. Я не довіряю своїй дитині.
50. За суворе виховання діти подякують потім.
51. Іноді мені здається, що я ненавиджу свою дитину.
52. У моєї дитини більше недоліків, ніж достоїнств.
53. Я поділю інтереси своєї дитини.
54. Моя дитина не в змозі будь-що зробити самостійно, а якщо й робить, то обов’язково не так.
55. Моя дитина виросте непристосованою до життя.
56. Моя дитина подобається мені такою, як є.
57. Я пильно слідкую за станом здоров’я моєї дитини.
58. Часто я в захопленні від своєї дитини.
59. Дитина не повинна мати секрети від батьків.
60. Я невисокої думки про здібності своєї дитини й не приховую це від неї.
61. Дуже бажано, щоб дитина дружила з тими дітьми, які подобаються її батькам.

Обробка результатів тесту-опитувальника батьківського ставлення

Складається тест з п ‘яти шкал. За кожну з отриманих позитивних відповідей випробовуваному нараховується 1 бал. За відповідь "ні" - 0 балів.

Якщо перед номером питання стоїть знак "-", то, навпаки, за відповідь "ні" за дане питання нараховується 1 бал, а за відповідь "так" - 0 балів.

1. Прийняття/відкидання дитини: -3, 5, 6, -8, -10, -12, -14, -15, -16, -18, 20, -23, -24, -26, 27, -29, 37, 38, -39, -40, -42, 43, -44, 45, -46, -47, -49, -51, -52, 53, -55, 56, -60.
2. Кооперація: 21, 25, 31, 33, 34, 35, 36.
3. Симбіоз: 1, 4, 7, 28, 32,41, 58.
4. Контроль: 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.
5. Ставлення до невдач дитини: 9, 11, 13, 17, 22, 54, 61.

Додаток Г.

Тест на самооцінку самоконтролю в спілкуванні (М. Снайдер)

(Розов, В.І. (2015). Комунікативна підготовка співробітників правоохоронних органів: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури.)

Загальна характеристика методики:

Методика містить 10 тверджень та дозволяє визначити рівень самоконтролю у спілкуванні.

Інструкція для учасників опитування:

Уважно прочитайте десять тверджень, що описують реакції на деякі ситуації. Кожне з них ви повинні оцінити як вірне або невірне стосовно себе. Якщо твердження здається вам вірним або переважно вірним, поставте поруч з порядковим номером «+», якщо невірним або переважно невірним, то «-».

Текст опитувальника:

Твердження	«+» чи «-»
1. Мені здається важким мистецтво наслідувати звички інших людей	
2. Я б, мабуть, міг зваляти дурня, щоб привернути увагу або потішити оточуючих	
3. З мене міг би вийти непоганий актор	
4. Іншим людям іноді здається, що я переживаю щось більш глибоко, ніж це є насправді	
5. У компанії я рідко опиняюся в центрі уваги	
6. У різних ситуаціях і в спілкуванні з різними людьми я часто поводжуся абсолютно по-різному	
7. Я можу відстоювати тільки те, в чому я щиро переконаний	
8. Щоб досягти успіху в справах і в стосунках з людьми, я намагаюся бути таким, яким мене очікують бачити	
9. Я можу бути дружелюбним з людьми, яких я не виношу	
10. Я не завжди такий, яким здаюся	

Обробка та інтерпретація результатів:

1 бал – нараховується за відповідь «-» на 1, 5 і 7 питання і за відповідь «+» на всі інші. Підраховується сума балів.

0-3 бала – низький комунікативний контроль. Ваша поведінка стійка, і ви не вважаєте за потрібне змінюватися залежно від ситуацій. Ви здатні до щирого саморозкриття в спілкуванні. Деякі вважають вас «незручним» у спілкуванні внаслідок вашої прямолінійності.

4-6 балів – середній комунікативний контроль, ви щирі, але не стримані в своїх емоційних проявах, зважаєте в своїй поведінці на оточуючих.

7-10 балів – високий комунікативний контроль. Ви легко входите в будь-яку роль, гнучко реагуєте на зміну ситуації, добре її відчуваєте і навіть в змозі передбачити враження, яке ви справите на оточуючих.